

Yazar(lar) / Author(s)

Dr. Öğr. Üyesi Servet Doğan
Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun-Türkiye
e-posta: servet.dogan@samsun.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Makale Bilgileri/Article Information

Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article
Geliş tarihi-Date of submission: 13. 02. 2024
Kabul tarihi-Date of acceptance: 24. 06. 2024
Yayın tarihi-Date of publication: 30. 11. 2024

Hakemlik-Review

Hakem sayısı-Reviewers: İki Dış Hakem-Two
External
Değerlendirme-Review: Çift Taraflı Kör
Hakemlik-Double-blind

Etik/Ethics

Etik beyan- Ethical statement: Bu çalışmanın
hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik taraması- Plagiarism checks
Yapıldı-İntihal.net-Yes-İntihal.net
Etik bildirim- Complaints
ictimaiyatdergi@gmail.com

Çıkar çatışması-Conflict of interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
The Author(s) declare(s) that there is no
conflict of interest

Finansman-Grant Support

Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek
alınmamıştır.
No funds, grants, or other support was
received.

Lisans- License

CC BY-NC 4.0

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>

Atıf- Citation (APA)

Doğan, S. (2024). Pan-Babilonizm: Tek tanrılı dinlerin kökeni Babil Mitolojisi mi?. *İctimaiyat*, 8(2), ss. 791-810. DOI:
<https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1436554>

Pan-Babilonizm: Tek Tanrılı Dinlerin Kökeni Babil Mitolojisi mi?

Öz

19. yüzyılın sonuna doğru Sümer-Babil tufan efsanesi, Amarna mektupları ve hepsinden önemlisi Hammurabi kanunları gibi bir dizi önemli çivi yazısı ile yazılmış metinler gün yüzüne çıkarılmıştır. Bazı bilim adamları bu keşiflerden o kadar olarak etkilendiler ki, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in tüm dini mirasını ve geleneklerini Sümer-Babil kaynaklı olduğunu ileri sürdüler. Yine bazıları bunula da kalmayıp tüm dünya mitoloji ve dinlerinin kökeninin Babil astral dini olduğu iddia etti. Dinlerin kökenine ait geliştirilen bu teoriye Pan-Babilonizm denmektedir. Gerçekten de çivi yazılı literatürle Eski Ahit anlatıları arasında ilginç paralellikler bulunmaktadır. Ancak buradan hareketle Pan-Babilonist iddiaları desteklemek için ilgisiz birçok şey arasında da ilgi kurmuşlar, varılmayacak sonuçlara varmışlardır. Pan-Babilizmin peşinden de Pan-Ejiptizm, Pan Ugaritizm, Pan Eblaizm ve Pan Hurritizm gibi bir takım artçı teoriler ortaya atılmış ancak hiçbir Pan-Babilonizm kadar etkili olmamıştır. Bu makale söz konusu teorileri savunan Asurolog ve Teologların iddialarını ve onlara karşı çıkan araştırmacıların sergiledikleri tutumları ve temel argümanlarını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Babil Mitolojisi, Asuroloji, Eski Ahit, Tek Tanrılı Dinler.

Pan-Babylonianism: Is Babylonian Mythology The Origin of Monotheistic Religions?

Abstract

Towards the end of the 19th century a number of important cuneiform texts were unearthed, such as the Sumero-Babylonian flood myth, the Amarna letters and, above all, the Code of Hammurabi. Some scholars were so impressed by these discoveries that they argued that the entire religious heritage and traditions of Judaism, Christianity and Islam originated in Sumer-Babylonia. Some even went further and claimed that the origin of all world mythology and religions was the Babylonian astral religion. This theory of the origin of religions is called Pan-Babylonianism. There are indeed interesting parallels between the cuneiform literature and the Old Testament narratives. However, in order to support their claims, the Pan-Babylonists have also made connections between many unrelated things, and have reached conclusions that could not have been reached. Pan-Babylonianism was followed by a number of after-theories such as Pan-Ejptism, Pan-Ugaritism, Pan-Eblaism and Pan-Hurrianism, but none of them was as influential as Pan-Babylonianism. This article examines the claims of Assyriologists and theologians who advocate these theories and the positions and arguments of scholars who oppose them.

Keywords: History of Religions, Babylonian Mythology, Assyriology, Old Testament, Monotheistic Religions

1. Giriş

Pan-Babilonizm Mezopotamya'yı kesintisiz bir gelenek şeklinde hem astronominin hem de bir gök dininin anavatanı olduğunu iddia etmektedir. Mezopotamya uygarlığının dünya görüşüne sahip bir gökyüzü ve tanrı tasavvuru, antik çağın tüm halklarını etkilemiştir. Bu yönüyle Mezopotamya'nın bu mirası eski efsaneleri ve dinleri çözümlememize yardımcı olmaktadır. *Pan-Babilonizm* olarak ifade edilen bu görüş başta dünya dinlerinin ve hatta mitolojilerinin kökeninin Babil uygarlığına dayandığını savunmaktadır. Mezopotamya tanrılarının, tüm tabiatta ve özellikle de yıldızlı gökyüzünde ikamet edip çok sayıdaki tanrı-insanda tecelli ettiğine inanılıyordu. Mezopotamya'da astronomi/astroloji tüm inanç sisteminin temeliydi. Bu sistem küçük olan yerle büyük olan gök arasında tam bir uyum gerektiriyordu. Mahlukatın her bir parçası bütünü yansıtıyordu. Tanrıların bir iradesi olarak yaratılmış bir ülke mutlaka gökteki bir olgunun yansıması olmalıydı. Ülkenin başkenti de Tanrı'nın göklerde bulunan tahtının/makamının yansıması, ülkenin idari bölgelerin bölünmesi göklerdeki aslına uygun şekilde bölünmüştü. Aynı şekilde Gökte de Babil, Eridu, Fırat, Dicle, Yeraltı Dünyası, okyanuslar, kıtalar ve hatta Marduk'un mabeti de bulumaktaydı. Büyükteki her tasarım küçükte de bulunduğundan bir yansımadan ibaret olan yeryüzündeki¹ tüm olaylar, varoluş ve yok oluşların seyri gök yüzünden okunabilir. (Winckler, 1903: 7-12; Kugler, 1910:4-5).

Pan-Babilonizmin iddiaları sadece Eski Çağ tarihi ve Eski Çağ uygarlıklarındaki astrolojiyle sınırlı kalan bir ilgi alanından fazlasını ihtiva etmektedir. Bu iddiaların ciddiye alınması durumunda İbrahimî gelenek yani Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in dayandığı zemin yani vahiy ve peygamberlik tartışmanın merkezinde yer alacaktır.

Pan-Babilonist ekol 19. Yüzyılın sonuna doğru Alman Arkeolog ve Asurologlar çevresinde gelişmiş bilahare Fransız ve İngiliz araştırmacılara sıçramıştır. Dolayısı ile bu sahada verilen gerek Pan-Babilonist gerek karşıtı konferanslar ve kaleme alınan eserler genelde Alman Asurologlar ve teologlara aittir. Bu çalışmada ilk el kaynaklar olarak hareketin öncüleri olan Friedrich Delitzsch, Alfred Jeremias, Hugo Winckler, Charles François Dupuis² ve hareketin karşıtlarından Franz Kugler'in kaleme aldığı her üç eserinden, hareketin tarihi seyrini özetlemesi bakımından oldukça faydalı bulduğumuz Uwe Swarat ve Gary Thompson'un yazılarından geniş ölçüde istifade edilmiştir. Ayrıca Pan-Babilonist hareket adı altında olmasa da Sümer Mitolojisinin Eski Ahit anlatılarının kökeni olabileceğini öne sürdüğü *Sümerler* adlı eserinden de istifade edilmiştir.

Ülkemizde yapılan çalışmalara gelince konuyu ilgilendirecek daha spesifik çalışmalar olsa da doğrudan Pan-Babilonist iddialara cevap başlığı altında çalışma gözükmemektedir.

1. Pan-Babilonizmi Hazırlayan Arkeolojik Arka Planı

Babil, kalıntıları günümüz Irak'ında Bağdat'ın 59 mil (94 km) güneybatısında yer alan antik Mezopotamya'nın en ünlü şehridir. Adı, Akadcada *Bâb-ilani* (*Tanrıların Kapısı*) kelimelerinden

¹ Platon'un *idealar ve gölgeler* âlemi yerine *Gök ve yer yüzü* olmak üzere iki alem tasarlanmış asıl alem idealar yerine semavi olanlar, gölgeler yerine yeryüzüne ait olanlar diye bölünmüş.

² Charles François Dupuis (1742-1809), hukuk eğitimi almış ve astronomiye yoğun ilgi göstermiş, Lalande'ın derslerine katılmış ve bir telgraf cihazı geliştirmiştir. Yunan aylarının kökeni üzerine bir teori oluşturmuş ve Zodyak burçlarının tarım faaliyetlerini simgeleyen figürler olduğunu ileri sürmüştür. Berlin'deki bir profesörlük teklifini kabul etmiş, ancak Kral Frederick'in ölümüyle bu gerçekleşmemiştir. En bilinen eseri *Origine de tous les cultes*' dür. (Bk. 1911 Encyclopædia Britannica/Dupuis, Charles François-the Free Online Library", 5 Haziran 2024)

oluşturmuştur.³ Zamanında büyük bir kültürel ve dini merkezdi. Antik Yunan yazarları tarafından hayranlıkla anılan kentin, Antik Dünyanın Yedi Harikasından biri olan Babil'in Asma Bahçelerinin bulunduğu yer olduğu bildirilmektedir (Mark, 2022).

Kavram *Babil* olarak seçilmesine rağmen kastedilen uygarlık içlerinde Babillilerin de olduğu Sümerlerle başlayıp Büyük İskender'in Pers İmparatorluğuna son vermesine kadar devam eden Mezopotamya uygarlığıdır. Bu uygarlık Sümerlerle başlayıp, Akadlar, Asurlular ve Babilliler gibi Mezopotamya halklarını içerdiği gibi aynı uygarlığın bir parçası olan Elam'ı Elbruz Dağlarından gelerek bölgeyi ele geçirip II. Babil Dönemini başlatan Kassitleri de içermektedir. Arapların *el-Cezire* veya *Râfideyn* dediği bu bölgeye Yunanlılar *Babilonya* diyordu. Babil diğer komşu şehirler gibi bir şehir krallığı iken bağlı bulunduğu Asur İmparatorluğuna son vererek Bölgesel bir güç haline gelmiştir. Babilliler kendi İmparatorluklarını *Mat Akkâdim (Akad Ülkesi)* olarak isimlendirmişlerdi. Çünkü Akadca konuşup Akadca yazıyorlar, kendilerini eski Akad İmparatorluğunun devamı görüyorlardı. Aynı mirasa aynı şekilde sahip çıkan Asurlularla mücadelesi iki kardeş şehrin güç mücadelesi idi. Uzun yıllar ve defalarca Asur tabiiyetinde kalmakla beraber sonunda galip gelen Babil olmuştur. Akad, Asur, Babil halklarının miras alıp geliştirdiği çivi yazısı ve onunla tarihin sayfalarına kaydedilmesi mümkün olan uygarlığın temelinde semitik olmayıp henüz nereden geldikleri çözülememiş olan Sümerlerin kurduğu bir uygarlık bulunmaktaydı (bk. Winckler, 1907: s. 6-9).

Pan-Babilizm ekolünün isimlendirilmesinde iki sebepten *Babil* tercih edilmiş gözüküyor. Birincisi Sümerlerle başlayan bu uygarlığın taçlanması Babil İmparatorluğu dönemine denk düşmektedir. 1887 yılında Mısır'ın Armarna bölgesinde keşfedilen IV. Amenofis'in arşivleri ve 1906-1907 yılında Hugo Winckler tarafından keşfedilen Boğazköy'de Hitit krallarına ait arşivler Antik Çağda tüm ön Asya'ya Babil etkisinin ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Burada firavunların Babil, Asur, Mezopotamya ve Kıbrıs'taki krallarla ve Kenan'daki Mısır'a tâbi krallarla olan yazışmaları ortaya çıkarılmıştır. Babil dilinde sürdürülen bu uluslararası yazışmalardan, Babil dilinin o zamanlar tüm Asya'nın uluslararası diplomatik dili olduğu anlaşılmaktadır. O zamanlar Mısır'ın egemenliği altında yaşayan Kenan ülkesinin küçük kralları, on sekizinci yüzyılda tüm diplomatların Fransızca konuştuğu gibi, Mısırlı efendilerine papirüs üzerine Mısır dilinde değil, taş tabletler üzerine Babil dilinde (Akadca) yazıyorlardı. Babil uygarlığının Kenan'a kadar uzandığını gösteren bu yazışmalar MÖ 1500-1400 yılları arasına tarihlenmektedir (Gunkel, & Hanson, 2009, s. 11; bk. Delitzsch, 1921, s. 10; bk. Richardson, 1916, s. 96; Driver, 1908. s. 34-35).

İkincisi Kur'an-ı Kerim ve Eski Ahit'in bölge için kullandığı kelime Babil'dir. (bk. Bakara 2/102; Tekvin 11/1-9). Ancak asıl olan Akad, Asur ve Babil'in tüm kültürel mirasının devralındığı Sümer uygarlığıdır. Ancak Sümerler İlk Çağda unutulup giden bir kavim olduğu gibi modern çağların ilk arkeolojik kazılarında da hemen ortaya çıkarılmış değildi.

Çivi yazısı ve hiyeroglifler çözülmeyen önce Mezopotamya ve Eski Mısır hakkında bilgimiz Eski Ahit'in dışında Berossus, Herodot ve Strabon gibi yazarlara dayanan çok sınırlı bir bilgiydi. Çivi yazısı ve çivi yazısıyla yazılan Akadca ve Sümercenin çözülmesi insanlık tarihinde çığır açıcı bir gelişme olmuştur. 3000 yıllık bir tarih deşifre olmuş antik dünya ve eski doğu halkındaki bilgilerimiz köklü değişikliklere uğramıştır. Babil Doğuda zamanın Roma'sı rolünü üstlenmişti ve bu durum Greko-Romen uygarlığının gelişine kadar sürmüştür (Gunkel, & Hanson, 2009, s.10; Delitzsch,

3 Sümer logogramı: KÁ.DINGIR. RAKI , Eski Yunanca: Βαβυλών (Babylón) çoğul formudur. Arapça: بابل, Babil tekil formda tanrı kapısı olur. İbranice: בָּבֶל, Bâvel de tekil formdur ve tanrı kapısı anlamındadır.

1921).

Bölgede arkeoloji ve çivi yazısını deşifre ve yorumlama alanında uğraşan bilim adamlarına *Asurolog* (*Assuriologue*) deniyordu. Asur kelimesi de Yunanlılar tarafında Irak ve Suriye'yi kapsayan bölge için kullanılıyordu. Ne Eski Ahit'te ne Eski Yunan kaynaklarında Sümerlerden bahsedilmiyordu. Sümerler, Akad yazısı çözüldükten sonra bu yazının Semitik olmayan bir halk tarafından ihdas edilmiş bir yazı sistemi olması gerektiği varsayımıyla başlayan bir sürecin sonunda keşfedilmiştir. Asur-Babil uygarlığı aslında Sümer Uygarlığı üzerine bina olmuştu. (bk. Toy, 1910, s. 51) Nitekim daha sonra Noah Kramer dinlerin kökeni bağlamında Sümerlere atıf yapacaktır. Ancak bir Pansümerizm tabiri kullanılmamış böyle bir akım da olmamıştır.

Mezopotamya'da bulunan çivi yazılı tabletlerin deşifre edilmesiyle, Sümer-Babil yaratılış ve tufan mitlerinin Kitâb-ı Mukaddes anlatılarıyla bazı benzerlikler içerdiği görülmüştür. Bu konu üzerine yapılan çalışmalar 19. yüzyılın son çeyreğinde hem dinler tarihçileri hem de Kitâb-ı Mukaddes akademisyenleri tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Babil astral dinin Eski Ahit anlatılarının kaynağı olduğu fikri Friedrich Delitzsch tarafından geniş çapta yayılmış ve *Babel und Bibel Streit* (*Babil ve Kutsal Kitap Tartışması*) olarak nitelenen bir dizi çalışmaya zemin oluşturmuştur.

Eski Ahit anlatılarının kökenine ait bu tür iddiaların en uç versiyonunu oluşturan Pan-Babilizm Almanya'da 20. yüzyılın başında, Hugo Winckler (1863-1913) ve Alfred Jeremias'ın (1864-1935) eserlerinde göze çarpmaktadır. Antik Çağda birçok kavmin mitolojisinin astronomik/astrolojik konuları paylaştığını belirtmişler ve bunların astrolojiye yoğunlaşmış dinlerin ortaya çıktığı ve köklerinin de Babil'e dayandığını ileri sürmüşlerdir (bk. Winckler, 1903; Jeremias, 1887)

Asurolog George Smith'in (1840-1876) Babil çivi yazısı tabletlerinde Nuh Tufanı anlatısına yakın bir paralellik keşfettiğini gazetelerde duyurması Avrupa ve Kuzey Amerika'da Mezopotamya arkeolojisine büyük bir ilgi uyandırdı. Smith, *Times* dergisinde yayınladığı "Tufanının Kaldeli versiyonu" (*The Chaldean History of the Deluge*) (bk. Smith, 1894) adlı makalesinde Nuh tufanı anlatısının daha eski bir Babil hikâyesinin İbranice uyarlaması olduğunu ileri sürmüştür. Smith Babil yaratılış öyküsünü tercüme edip *The Chaldean Account of Genesis* adlı kitabında yayımlanmıştır (bk. Smith, 1876). Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş ünlü Eski Ahit uzmanı Franz Delitzsch'in oğlu, Berlin Üniversitesinde Asuroloji Profesörü ve Alman Şark Cemiyetinin müdürü Friedrich Delitzsch (1852-1922) kitabın çığır açıcı bir kitap olduğunu düşünüyordu. Delitzsch, Tufan anlatılarının tek bir kaynaktan yani Babil mitolojisinden geldiği iddiasına açıkça destek vermiştir (Thompson, 2010).

Ocak 1902 yılında Alman Şark Cemiyetinde Alman, Fransız ve İngiliz Arkeologların yanında ilahiyatçı, politikacı, gazeteci, karikatürist ve sıradan halkın da katıldığı bir dinleyici kitlesine Mezopotamya'da yapılan arkeolojik kazılar ve Eski Ahit'in Babil kökleri üzerine verdiği bir konferans Alman halkının her kesiminde büyük bir yankı uyandırmıştır. Eski Ahit uzmanı Rudolf Kittel bu konferanstan sonra kafe ve trenlerde yapılan sohbetlerin konusunun Eski Ahit Vahyi ve Hammurabi hakkında olduğunu, Teolog Adolf Harnack da sokaktaki vatandaşın artık Eski Ahit'in miadını doldurduğuna inanmaya başladığını nakletmektedir. Mezopotamya arkeolojisine ilgi duyan ve çalışmaları destekleyen İmparator II. Wilhelm de konferanstan etkilenmiş şubat ayında tekrar bir konferans daha tertip etmişti. İmparatoriçe Auguste Victoria Eski Ahit Vahyi üzerinde uyandırılan şüphelerden rahatsız olmuştu. 1903 yılında verdiği üçüncü konferansı birçok dile çevrilmiş ve büyük tartışmalara yol açmıştır (Swarat, 2023).

Filistin, Suriye ve Mezopotamya'da yapılan arkeolojik faaliyetler Eski Ahitteki anlatıların tarihselliğini desteklemek maksadı da taşıyordu. Ancak durum zaman

2. Pan-Babilonizmin Doğuşu ve Yükselişi

Filistin, Suriye ve Mezopotamya'da yapılan arkeolojik faaliyetler Eski Ahitteki anlatıların tarihselliğini desteklemek maksadı da taşıyordu. Ancak durum zaman içerisinde tersine döndü. Protestan çevreler arkeolojik verilerin kutsal metni daha iyi anlaşılmasına hizmet edeceğini düşünüyordu. Ancak zamanla bu araştırmalar, ateistler ve Pan-Babilonist ekol tarafından benimsendi ve tersine çevrilerek Eski Ahit anlatılarının tarihselliğine yönelik yeni bir eleştiri yöntemi haline getirildi (Demirci, 2002, s. 69).

1794 yılında Charles François Dupuis zamanında büyük yankılar uyandıran *Tüm Kültlerin ve Evrensel Dinlerin Aslı (Origine de tous les cultes, ou religion universelle)* adlı eserinde Antik Çağın dinine farklı bir tanımlama getirmektedir. Kainâtın ve gök cisimlerinin kutsal olarak görüldüğü tüm eski kozmogoniler, cennet, toprak, ayınlar, merasimler ve semboller gibi tüm dini tezahürler, tüm mitler güneşten, aydan, gezegenlerden ve takımyıldızlardan ilham almıştır. Örneğin Mısır tanrılarının hayvan ve bitki biçimleri, içinde buldukları takımyıldızlardan kopyalanmıştı. Burçlar feleğinin on ikiye bölünmesinin sonucu dünyevi olayların yorumlanmasında önemli rol oynamıştır. Mısırlılar, İbraniler ve Yunanlılar arasında on iki sayısının özel bir yeri olduğu bilinmektedir. Antik dünyanın ortak dininde Güneş baş tanrı ve dünyanın sağ gözü Ay ise sol gözü olarak kabul ediliyordu. Güneşin karanlığa karşı zaferi ve kış mevsimi de dünyanın bir onarıcısı, bir kurtarıcısıydı. Ayrıca Babillilerin Astronomi/Astroloji geleneği Eski Yunan'a geçmiştir. Babilliler göksel cisimlerin dünyevi kaderleri kontrol ettiğine inanıyorlardı. Eski Yunanlı müellif Diodorus'a göre de gezegenler tanrıların iradesinin tercümanlarıydı (Toy, 1910, s. 47; Dupuit, 1822, s. 10-12).

Dupuis İbnü'l-İbrî'ye⁴ dayanarak antik dünyada tek bir din olduğunu ifade etmektedir. Bu tek din tüm ilhamını doğadan ve özellikle de gök cisimlerinden almıştı. O yıldızlar ve gezegenlere tapınmanın dinin temelini oluşturduğunu ve buna da *Sâbiilik* dendiğini ifade etmektedir. Sâbiilik⁵ çağlar boyunca dünyanın her tarafında görülmüş bir dindir. İbnü'l-İbrî'ye göre tüm dünya halkları İranlılar, Keldaniler, Yunanlılar, Kıptiler, Türkler, Hintliler ve Çinliler olarak yedi büyük ulustan ibarettir. Tüm bu ulusların kendilerine özgü bir dilleri vardır ama antik çağda hepsi din olarak Sâbiî idiler. Yani yıldızlara ve gezegenlere taparlardı. Tasvir ettikleri ve heykellerini yaptıkları tanrıların her biri bir gök cismini temsil etmekteydi.

Sâbiîler dua ederken Kuzey Kutbuna dönüyor, güneş doğarken, tepede iken ve batarken olmak üzere günde üç defa dua ediyorlar, yıldızlara hürmeten üç defa eğiliyorlar, yıldızlara ve gezegenlere dua edip kurbanlar takdim ediyorlar, yıldız ve gezegenlerden *tanrılar* olarak bahsediyorlar. Keldaniler de böyle idi. Ancak onların diğer milletlerden farkı şu idi ki onlar gök cisimlerini gözlemliyor, onların tabiatları ve yeryüzündeki hadiselerle etkileri hakkında mütalaa yapıyorlardı. Geliştirdikleri astronomi/astroloji bilgisini mabetlerdeki yıldız rahipleri aracılığı ile batı

⁴ İslami kaynaklarda Ebü'l-Ferec künyesi ve Cemâleddin lakabıyla da anılan müellif aslen Yahudi olmasından dolayı daha çok İbnü'l-İbrî (İbrâî'nin oğlu-İbrânî'nin oğlu) lakabıyla tanınmıştır. 1225 yılında Malatya'da doğan İbnü'l-İbrî, babası Ehrûn'un etkisiyle İbranice, Süryanice, Grekçe ve tıp eğitimi almış, Moğol istilası sonrası Antakya'ya gelerek bir süre münzevi hayat sürmüştür. 1246'da piskopos olarak atandıktan sonra Halep metropoliti olmuş ancak siyasi çekişmeler nedeniyle Malatya'ya dönmüştür. 1265'te, Rabban İšo tarafından Tikrit ve şark mefrîyânı unvanıyla yüksek bir dini makama atanmış, 1286'da Meraga'da ölmüştür. Onun *Târîhu muhtaşari'd-düvel* adlı eseri Süryanice dünya tarihinin Arapça özetidir. Eser, Hz. Âdem'den başlayıp yani kendi yaşadığı Arap ve Moğol hükümdarlarına kadar dünya tarihini kapsamaktadır. Ayrıca, çeşitli âlim ve tabiplerin biyografilerine ve kısa bir İncil tarihine yer verir. (Bk. Özyayın, 2000).

⁵ Sâbiilik kavramı gök cisimlerine tapan Harrâniler için yanlışlıkla kullanılmış bir kavramdır. Asıl Sâbiîler Bugün Irak'ta yaşayan Mandâiler olarak da bilinen ve kendilerini Hz. Yahya'nın takipçileri olarak gören Gnostik bir dini topluluktur (Bk. Gündüz, 2006; 2018).

halklarına da öğretmişlerdi. Keldânilerin astrolojideki yerleri tüm antik dünyanın malumudur. Öyle ki astrolog ile Keldânî eş anlamlı kelimeler olarak kullanılmıştır (Dupuit, 1822, s.12-14; bk. İbn İbri, 1997, s. 9).

Dupuit'e göre İbranilerin de önceki dinleri astral mitler üzerine kurulu olan Sâbiîlikte ve eğer İbrahim diye bir yaşadığı ise Sâbiî bir ortamda doğmuş olmalı idi. İbnü'l-İbrî her bir Arap kabilesinin bir yıldızla tapıldığını nakletmektedir. Himyerîler Güneş'e Kays kabilesi Sirius yıldızına, Lahmîler Jüpiter'e, Esed kabilesi Merkür'e tapıyordu. Konstantin'in oğlu Konstans zamanında Himyerîler Ay'a ve Güneş'e tapıyorlardı. Asya, Afrika ve Avrupa'nın birçok kısmını fethetmiş olan Sarazen (Müslüman) Araplar da İmparator Herakleios zamanında Venüs'e tapıyorlardı ve ona *Kebîr* diyorlardı ki Büyük İhtar'la aynı tanrı idi. Onların şefi Muhammed de Ay'a Güneş'e ve yıldızlara yemin ediyordu. İslam'a giren bir Arap atalarının Ay'a ve Güneş'e tapınmalarını lanetler ancak Sabah Yıldızı olan Venüs'e ait *kebir* ismini *Alla- va Kabir Alla*⁶ diyerek zikretmeye devam eder (Dupuit, 1822, s. 10-13).

Alman Oryantalist Eberhard Schrader'in (1836-1908), 1872'de yayınladığı *Çivi Yazılı Tabletler ve Eski Ahit (Die Keilinschriften und das Alte Testament)* adlı kitabında Babil kaynaklı (iddiasına göre) Eski Ahit anlatı ve figürlerinin bir listesini vermiştir. Eski Yakın Doğu tarihi ve eski diller hakkında geniş bir bilgi birikimi sahibi olan Schrader Eski Ahit'in karşılaştırmalı filoloji, mitoloji, coğrafya veya tarihi örneklerin ışık tutabileceği her bir Eski Ahit ifadesi üzerinde duruyordu (Thompson, 2010).

Alman Cizvit rahip Joseph Epping (1835-1894) çivi yazılı matematiksel astronomi metinleri üzerinde çalışmalar yapmıştır. 1876 yılında Hollanda'daki Blijenbeck Kalesi'nde bulunan Cizvit Koleji'ne Matematik ve Astronomi Profesörü olarak atanmıştır. Epping, Almanya'da Franz Xaver Kugler, Johann Schaumberger ve Otto Neugebauer tarafından sürdürülen *Matematiksel Astronomik Çivi yazısı Metinleri* çalışmalarının kurucusu olarak da kabul edilir. *Zeitschrift für Assyriologie* dergisinde bir dizi makalenin de yazarı olan Epping'in yayınlanan ilk kitabı *Kâinatın Devridaimi (Der Kreislauf im Kosmos)* 1882'de yayınlanmıştır. Bu kitap Kant-Laplace teorisin reddiyesiydi. Asuroloji dâhilinde yaptığı çalışmalar esnasında tabletlerden birinde yeni ay için farklar tablosunu keşfetti ve Guttu'yu Mars, Sakku'yu Satürn ve Teutu'u Jüpiter olduğunu fark etti. 1889 yılında *Babil Astronomisi yahut Keldânilerin Yıldızlı Gök Hakkındaki Bilgileri (Astronomisches aus Babylon oder das Wissen der Chaldäer über den Gisternten Himmel)* daha sonra da genişletilmiş versiyonu *Babil'in Yeni Ay Hesaplamaları'nı (Die babylonische Berechnung des Neumondes)* yayınlamıştır. Bu eserler Babil yıldız cetvellerinden yola çıkılarak yapılan açıklamalar da içermekteydi (Brock, 1909).

19. yüzyılın sonlarında tarih boyunca kültürel yayılma fikri Almanya'da etkili oldu. Sorular giderek dinlerin kökeni bağlamında çoklu kaynak tezine karşı tek kaynak tezi tartışmasına dönüştü. Böylece Pan-Babilizm'e giden yol açılmış oldu. 1889 yılında Innsbruck Üniversitesi'nde Eskiçağ Tarihi Profesörü olan Alman Şarkiyatçı Carl Lehmann-Haupt (1861-1938) tek bir ölçü sisteminin Mezopotamya'dan tüm dünyaya yayıldığı fikrini ortaya atmıştır. Bu iddia Eduard Stucken'in 1865-1936) yıldız mitolojisi teorilerini güçlenmesine yardımcı olacaktır. Stucken'a göre Ülker takım yıldızı ve onu doğru gözlemleyen Babilonyalı rahipler sayesinde dünya tarihinde mitolojinin

⁶ Yani *Allahü ekber*. Hicaz Araplarının tanrıları, gök cisimlerini değil Allah'ın kızları olan melekleri sembolize ediyordu. Bu konuya Kur'an-ı Kerim ve İslami gelenekte açıkça yer verilmiştir. (bk. Necm Suresi, 19-27) Bazı kabileler bazı gök cisimlerine tapırsa bile Arap panteonunun sadece gök cisimlerinden oluştuğu iddiası gerçeklikten çok uzaktır. Aynı şey Eski Mısır, Yunan ve Roma için de geçerlidir. Melek inancı ile Araplar komşuları olan Mısır, Yunan ve Babil'den tamamen farklılaşmış yalnızca Zerdüşti İran'la kesişmektedir (Yazar).

Mezopotamya'dan dünyaya yayılmaya başladığını öğrenebiliyoruz. (Vries, 1967: 97;Thompson, 2010)

Pan-Babilonizmin öncülerinden biri olan Albert Clay, 1909'da yayımlanan Amurru, *The Home of Northern Semites* (Kuzey Samilerinin Anayurdu) adlı kitabında, Asurca yazılan yaratılış destanı Enuma Eliş'in Tevrat'taki yaratılış anlatımı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu öne sürmüştür. Ona göre Enuma Eliş, kuzeybatı Mezopotamya'daki Amurru bölgesinden gelen göçebe Semitliklere ait mitoslar ve Sümer geleneklerinin birleşiminden oluşuyordu. Hem İbraniler hem de Asur-Babililer bu fikirleri bu bölgeden almışlardı. Yaratılış hikayesinin yanı sıra, Tevrat yazarlarının Nuh tufanı anlatımını da Sümerlere ait tufan hikayesinden aldığını ileri sürmüştür. (Demirci, 2002, s. 71-72).

19. yüzyılın sonuna doğru özellikle Almanya'da Mezopotamya arkeolojisi ile ilgilenen araştırmacılardan Pan-Babilonist görüşlerin güçlenmesini sağlayacak iddialar birbiri ardı sıra gelmiştir. Şöyle ki 1891 yılında Asurolog Heinrich Zimmern (1862-1931) *Eski Ahit Bilimleri* dergisinde yazdığı bir makalede Yahudilerdeki *Purim* bayramının Babil kaynaklı olduğunu iddia ediyordu (Thompson, 2010).

Zimmern'e göre, Dünyanın kurtarıcısı, yeni bir dönemi başlatıcısı, semavi ve ilahi bir kişi olarak Mesih tasavvuru, İsa'nın mucizevi doğumu esnasında çocuğa sunulan saygının ve Herodes'in bir kehanet üzerine yeni doğan çocukları öldürtmesi anlatısı, Mesih'in Baba tarafından dünyaya gönderildiği anlayışı; çektiği acıların ve ölümünün tarihi olaylardan ayrı olarak itikadi yönler oluşturması, Mesih'in Hades'e inışı, üçüncü gün dirilişi, ölümden sonra göğe yükselip Tanrı'nın sağında oturması, Baba ile birlikte hüküm sürmesi, dünyanın sonuna doğru gökten inmesi gibi tüm Yeni Ahit öğretileri Babil mitolojisini yansıtan anlatılardır. İncil'de anlatılanların neredeyse tamamı efsanedir. İsa, yeryüzünde hiç yaşamadı ve ölmedi, çünkü o İsraili bir Gılgamış'tan başka bir şey değildir (Richardson, 1916, s. 98).

1892 yılında Asurolog Peter Jensen Viyana'da yayınlanan *Şark Araştırmaları* Dergisinde Elamca isimler üzerine yazdığı iki makalede Eski Ahit'te geçen *Ester*, *Haman* ve *Mordechai* isimlerinin Babil kaynaklı olduğunu ileri sürdü. Bu iddiaya göre Mordechai *Marduk*, Ester de *İstar*'dan geliyordu. 1909 yılında Jensen *Babil'in tanrı-insanı Gılgamış'ın üç varyantı (Drei Varianten des babylonischen Gottmenschen Gilgamesch)* adlı eserinde Gılgamış'ın Musa, İsa ve Pavlus'un antik prototipi olduğunu ileri sürmüştür (Thompson, 2010).

Hugo Winckler'e göre çivi yazının çözülmesi sonrasında ortaya çıkan belgelerin gösterdiğine göre artık bu zamana kadar bildiğimiz Yahudiliğin vahiyle başlayan özgün bir din olmadığı, İsrail halkını çevreleyen kültürlerin bir hasılası olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı şey Hristiyanlık için de geçerlidir. Yahudi-Hristiyan hukukunun ve ahlakının kökleri de aynı şekilde bu hasıladan oluşmuştur. Fransız ihtilaline kadar dinin hayatın her alanına hükmetmesi geleneği de Mezopotamya uygarlığından batıya geçen bir özelliktir. Dini ve dünyevi olan ancak modern zamanlarda birbirinden ayrılabilmiştir. Antik Çağın Mezopotamya'sında dini ve dünyevi olan arasında bir karşıtlık söz konusu değildi. İkisi de aynı şeydi. Ulûhiyet dünyadaki her şeye nüfuz etmişti. Yeryüzünde Tanrıyla ilişki içinde olmayan ve dolayısıyla bu ilişkilere göre yargılanmayacak hiçbir şey yoktu. Var olan her şey Tanrı ile olan ilişkisine göre konumlandırılırdı (Winckler, 1907, s. 43).

Jeremias ve Winckler'e göre Babil, astronomi ve astrolojinin anavatanı, dolayısıyla eski dinlerin de beşiğiydi. Gök cisimlerinin gözlemlenmesi en dikkatli şekilde Babil'de gerçekleştirilmiş ve sonuçlar formüle edilmişti. Tarih içinde Babil astronomisi ve Babil'in dini fikirleri tüm Orta Doğuda baskın hale gelmiştir. Bu yüzden Babil tüm dünyanın düşünce/inanç sisteminin açıklayıcısıdır

denebilir. Babil İnanç sistemi çeşitli halkların kendi şartlarına göre biçimler olarak yayılmış ve gelişmiştir. Eski dinlerin çoğu incelendiğinde ibadet şekillerinin, tanrı ve dünya anlayışları ile uyumlu olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi bu halkların astral bilimlerinin Babil'den ödünç alınmış olmasında yatmaktadır. Babillilerin düşünce sistemi/dini de astral bir sistemdi. Yıldızlar tanrıların meskeni ve yansıması, gökyüzü tanrıların iradesinin tezahür ettiği, tasavvurların yazıldığı bir kitaptı. (Winckler, 1903, s. 7; Toy, 1910, s. 50-51).

Winckler, Astral Mitolojinin kâinat tasavvurunun esasını oluşturduğunu, tüm bu tasavvurların astronominin anavatanı olan Babil'den ortaya çıktığını ve tüm dünyaya yayıldığını savunuyordu. Diğer kültürlerin mitoloji ve kâinat tasavvurlarının kaynağını oluşturan Babil astral mitolojisine göre göklerin görüntüsü dünyanın görüntüsüdür. Dünyevi olan her şeyin göklerde bir karşılığı bulunmaktadır. Gökler yeryüzünde olması gerekenlerin işaretlerini vermektedir. Tanrıların tecelligâhı olan gök cisimlerin hareketlerini gözlemlemek yeryüzünde neler olacağını bilgisini vermektedir. Dünyevi tarihsel süreçlerin bile göklerde işaretleri vardır. Gökyüzü bir kitaptır. Ancak bunu rahipler okuyup anlayabilir. Bu sebeple astroloji ile astronomi kardeş olarak görülmüştür. Esasen bu anlayış Kepler ve Kopernik'e kadar fazla değişmemiştir. Mezopotamyalılara göre gökte de aynı şekilde bir Eridu ve bir Babil Şehri, bu Babil şehrinde bir Marduk mabedi, Dicle, Fırat, Okyanus bulunmaktadır (Winckler, 1903, s. 10-12; Jeremias, 1907, s. 7; Waardenburg, 2017, s. 60).

Winckler'e göre Mezopotamya'da dini düşünce ulûhiyetin birçok şekilde tezahür ettiği *henetoizm* anlayışına Yahudilerden önce gelinmişti. İbrahim tek tanrıcılığı Hammurabi'ye kabul ettiremeyince devrin diğer büyük gücü olan Mısır'a gitmiş ve IV. Amenofis'e kabul ettirmiştir. Savaşlar ve nüfus hareketleri sebebiyle tek tanrıcılık yakın doğunun hiçbir yerine yabancı kalmamıştı. Yahudiler Antik çağın yegâne tek tanrıci imtiyazına da sahip değildiler. Antik dünyada elitler arasında tek tanrıcılık hep var olmuştur. Çok tanrıcılık kitleler için söz konusu idi (Streck, 2003, s. 62-63).

Hristiyanlığın Mezopotamya kökleri konusuna gelince Winckler Mezopotamya'nın An, Enlil ve Enki teslisi Hristiyanlıkta Baba, Oğul ve Kutsal Ruh şeklini almıştır.

Babil etkisini okyanusun ötesine taşıyan Winckler Amerikan yerlilerinin takvimlerini kendi gözlemleriyle kendi takvimlerini oluşturmak yerine bilemediğimiz zaman ve şekilde Babillilerden aldığını ileri sürmüştür (Winckler, 1907, s. 56). Ona göre Antik dünyanın tek dininin kökleri insan toplumunun başlangıcına dayanmaktadır; daha sonra antik yaşamın gelişmiş kùltlerini ortaya çıkaran tohumlar tarih öncesi dönemde yeşermiştir. Bazı temel düşüncelere sahip olan her topluluk kendi çevrelerine uygun, yerel renklerle birlikte ortak kanaatlere sahip olmuştur. Ancak Jeremias'a göre yalnızca medeniyet geliştirmiş olan toplulukların mitoloji, dini ve fikirlerinin de Babil'den alındığını göstermektedir (Toy, 1910, s. 53-54).

Babil astral mitolojisi eşyanın hakikatini açıklamaya, kaostan bugünkü haline ve gelecekte yenilenme zamanına dünyanın tarihini izlemeye çalışmıştır. Babil'de mitoloji din aynı şey olup, gizli bir tektanrıcılık biçimine de sahipti. Aynı zamanda çağlar boyunca karanlığın güçlerinin üstesinden gelecek olan tanrısal bir kurtarıcı beklentisine de mevcuttu. Böylece teori, tarihsel zamanlarda, tüm büyük uluslarda yaygın olan, eski dünyanın tüm dini fikirlerinin ve geleneklerinin temeli ve açıklaması olan, astral karakterde bir düşünce/inanç sistemine dayanmaktadır. Eski dinler arasındaki ilk benzerlik varsayımının uzun zamandır araştırmalarla doğrulandığı kabul edilmektedir. Adetler, festivaller, kurbanlar, dualar, rahipler, tapınaklar, ruhlar, tanrılar, mitler ve efsaneler, her yerde aynı modele göre inşa edilmiştir. Tabiatüstü güçlere yaklaşma ve onlara yakarma biçimleri, güçlü insanlara yaklaşma biçimlerinden kopyalanmıştır. İlahi güçler insanların ahlaki nitelikleriyle

donatılmıştır. İnsanlar ruhen her yerde aynı olduklarından dini anlayışları da maddi olarak farklılık göstermez. Bu benzerlik sadece medeni halkların dinlerinde değil, vahşi topluluklarda da mevcuttur. Bu yüzden antik dünyada tek bir din olduğu sonucuna varılabilir (Toy, 1910, s. 51-52).

Delitzsch, Tevrat'ın çok farklı kaynaklardan oluştuğu fikrinin gayet bilimsel ve inkârı mümkün olmayan bir gerçek olduğunu kabul ediyordu. İbrahimî geleneğin yaratılış, tufan, Cumartesi yasakları ve hatta Cennet gibi en bildik anlatıların Babil kökenli olduğunu ileri sürmüş bu hikâyelerin yaşanmış tarih değil, efsaneler ve mitler olarak görülmesi gerektiğini savunmaktaydı (Gunkel, & Hanson, 2009, s. 8).

Delitzsch Babil ve Kitâb-ı Mukaddes üzerine verdiği ilk konferansında Babil-Asur dönemine ait keşiflerin Kitâb-ı Mukaddes'in anlaşılmasında yeni açılımlar getireceğini ifade ediyordu. Tüm eski yakın doğu kaynakları Eski Ahit kritiğinde yeni bir devri başlatıyordu. Delitzsch'e göre İsrail'in on iki kolu Kenan diyarına geldiğinde orası zaten Babil kültürünün nüfuz alanında bir bölge idi. Eski Ahit'in para, ölçü-tartı birimleri tamamen, Şabat günü, kurban takdimeleri ve rahip örgütlenmesi tamamen Babil'e aitti. Eski Ahit'teki yaratılış anlatısı, ilk günah ve düşüş miti, Nuh Tufanı en saf ve orijinal haliyle Babil mitolojisinde bulunuyordu. Yer altı dünyası ılımlı haliyle Babil inançlarında da mevcuttu. Eski Ahit'in melek, cin ve şeytan tasavvurları da Babil kaynaklı idi. Hatta tektanrıcılık ve Yahve kültü bile Musa'dan önce Babil'de şekillenmeye başlamıştı (Swarat, 2023, s. 7-8; bk. Richardson, 1916, s. 94).

İkinci konferansında Delitzsch görüşlerini destekleyecek başka unsurlar ekledi. Babil ve Eski Ahit dil, edebiyat ve dünya görüşünde yakın akraba idiler. Ortadoğu'da yapılan birçok arkeolojik keşifler Eski Ahit anlatılarının tarihselliğini kanıtlıyor ancak bu anlatıların vahiy ürünü olduğu inancını sarsıyordu. Eski Ahit'te bazı anlatılar birbiriyle bazı çelişkili verilerle tekrar anlatılıyor içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Musa şeriatı aslında Babil kaynaklı idi ve Tanrı tarafından indirilmemişti. Yahudi ahlakı Babil'den daha üst bir seviyede değildi. Zaten Yahudilerin *seçilmiş kavim oldukları* inancı İsrail dininin bir vahiy ürünü olmadığını göstergesiydi (Swarat, 2023, s. 8).

Üçüncü konferansta Deitzsch Babil ve Yahudi ahlak anlayışının benzer olduğunu, Yahudi hukukunun özü ve günah kavramının içeriğinin Babilinki ile aynı olduğunu ileri sürdü. Delitzsche' göre İsa İsrail dinini geliştirerek tamamen yeni bir dine dönüştürmüştür. Nitekin Babilden (Doğudan) gelen bilge ve astrologlar onu kutsamışlardı (Swarat, 2023, s. 9).

Aslında Delitzsch yeni bir şey söylememiş ancak daha etkili bir dil kullanmıştı. Delitzsch'in söylemleri karşısında bir tarafta artık Eski Ahit vahyinin aslının olmadığını ve ondan kurtulma vaktinin geldiğini ilan edenler diğer tarafta Eski Ahit literatürünün sadece bir kısmının yabancı kaynaklardan alındığını kabullenip umutsuzluk içinde vahiy temellendirmek için mücadeleye devam edenler bulunmaktaydı. Bu iki grup arasında modern çağın sıkıntılarını yansıtan birçok farklı görüşler de söz konusu idi. Modern Yahudilik bile bu iddialar karşısında *seçilmiş halk* söyleminden vaz geçme tehlikesi ile karşı karşıya idi (Gunkel, & Hanson, 2009, s. 8-9).

Delitzsch, 1920 yılında yayınladığı *Büyük Aldatmaca (Grosse Täuschung)* adlı eserinde Eski Ahit'teki birçok önemli hikâyenin astronomik bilgiler olarak yorumlanması gerektiğini ve bu bilgilerin Babil bilimsel astronomisinden türetildiğini iddia etmiştir. Delitzsch İsa'nın Yahudi olmadığını, onun yerine ari ırktan Galileli bir prozelit (sonradan olma Yahudi) olduğunu iddia etmiştir. MÖ 732 yılında Celil (Galile) ve çevresi Tiglathpileser tarafından boşaltılıp yerine başka uluslardan kimseler yerleştirilmişti. Ayrıca İsa'nın söylemleri ve yaşantısı Yahudi geleneğiyle taban tabana zıttı (Delitzsch, 1921, s. 59-60; Surburg, 1983, s. 226).

Astral Mitoloji ekolünün kurucusu sayılan Alman folklor bilimci Ernst Siecke (1846-1935) 1892'de mitolojilerin astronomik yorumlarının yapıldığı kitapçıklarının ilki olan *Gökyüzünün Aşk Hikâyesi (Liebesgeschichte des Himmels)* adlı eserini yayınlamıştır. Siecke yazılarında özelde Babil mitolojisiyle ilgilenmiş ve bunu yıldız mitolojisiyle ilişkilendirmiştir. (Thompson, 2010)

Winckler'in *Babil Kültürü ve Bizimkiyle Alakası (Die babylonische Kultur in ihren Beziehungen zur Unsrigen)* adlı broşürü, *Pan-Babiloncular* olarak tanınacak olan bir grup Alman akademisyenin sonraki on yıl boyunca yapacakları sayısız yayının başlangıcı olmuştur. Winckler'in üzerinde durduğu ana fikir diğer tüm halkların mitolojilerinin ve dünya görüşlerinin çoğu Babil'den yayılan *Astral Mitoloji'dir (Yıldız Mitolojisi)*. Hatta bütün dünya mitolojileri MÖ 3000'lerde Babil'de doğan *Astral Din'den* doğmuştur. Winckler *Geschichte Israels* (1900) adlı eserinde Pan-Babilonizmin astronomik ve mitolojik esaslarını ortaya koymuştur. Winckler'e göre Yakup'un dört karısı Ay'ın dört evresi, Yakup'un on iki oğlu yılın on iki ayı, Lea'nın yedi çocuğu haftanın yedi gününe denk gelen yedi tanrı, İbrahim ve Sara Temmuz ve İhtar'ın karşılığıdır. Winckler, Jeremias ve Stucken'la beraber dünyadaki tüm dini düşüncelerin Babil kaynaklı olduğunu iddia eden Siecke'nin Astral Mitolojisiyle yakından ilgilenmişlerdir (Barton, 1908, s. 433; Thompson, 2010).

Astral Mitoloji ekolünün etkisinde bir Kitâb-ı Mukaddes yorumunun başlaması Alman şarkiyatçı Edward Stucken'ın dünya mitolojileri üzerine yayınladığı *Astralmyten*'i yazması ile başlatılmaktadır. Ayrıca çoğu Pan-Babilonist fikirlerin yer aldığı eserleri ilk defa yayınlayan Stucken'dir. Stucken'a göre Yahudi kültürü büyük oranda Babil mitolojisine dayanmaktadır. Siecke'nin yıldız mitolojisine de ilgisi bilinen olan Stucken Babil mitolojisinin sadece İbrahimî geleneğin değil tüm dünya dinlerinin kaynağı olduğunu iddia etmiştir. Stucken'ın iddiaları Babil'in genel anlamda dini düşüncenin de beşiği olduğu fikrine zemin hazırlamıştır. Stucken tüm dünya destanlarının Babil başta yaratılış destanı olmak üzere Babil'in Astral mitolojisinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Stucken mitlerdeki şahıs ve karakterlerle değil motiflerle ilgileniyordu. Bir halktan diğerine geçen şahıslardan ziyade kullanılan motiflerdi (Toy, 1910, s. 48; Thompson, 2010).

Peter Jensen de bir Pan-Babilonist olmakla birlikte onun Kitâb-ı Mukaddes'in kaynağı konusundaki yaklaşımı daha farklıdır. Jensen'e göre Kitâb-ı mukaddes tamamen *Gılgamış Destanı'nın* yeniden yazılmış bir versiyonudur. İsrail tarihi de İsa'nın hayatı da Gılgamış serisinin bir devamıdır. Kitâb-ı Mukaddes'te geçen karakterlerin çoğu Gılgamış'ın tesiri altındadır. Diğer dünya halklarının mitolojilerinin kaynağı da Gılgamış'tır (Schmidt, 1911, s. 23; Thompson, 2010).

Pan-Babilonizm 1900-1914 arası Almanya'da doğup gelişmiş olup gerçekte kurucusu Hugo Winckler olmakla birlikte Alfred Jeremias yazılarıyla ön plana çıkmıştır. Jeremias Winckler'in hayranı idi ve onun fikirlerini yaymak için gayret sarf ediyordu. Pan-Babilonizme ekolün önde gelen dört ismi Winckler, Stucken, Jeremias ve Zimmern idi Daha sonra bunlara Peter Jensen ve Ernst Weidner de katılmıştır.

Stucken'ın yöntemi dünya haklarında bulunduğu farklı motifleri tespit edip bunları Mezopotamya öyküleriyle ilişkilendirmektir. Winckler ise öykülerde kullanılmış olan ortak sembolleri tespit etmektir. Jensen ise bütünüyle Gılgamış destanı üzerine yoğunlaşmıştı. Babil-Kitâb-ı Mukaddes tartışması, Kutsal Kitap metninin Babil kültürüne ne ölçüde bağımlı olduğu konusuna ilgiliydi. 1902 yılında Alman Asurolog Friedrich Delitzsch'in (1850-1922) verdiği iki konferans *Babil-Kitâb-ı Mukaddes Çatışması* olarak isimlendirilen tartışması başlatan olay olarak gösterilmektedir. Delitzsch'in konferansları Pan-Babilonizmi akademik çevrenin dışına taşıyordu. Delitzsch halka açık iki konferansından önce *Babil-Kitâb-ı Mukaddes Çatışması* akademisyenler arasında bir tartışmaydı. Delitzsch'in görüşlerinin anti-Semitik yönü 1908 yılına kadar fark edilmemişti. Delitzsch'in Babel

und Bibel konferansları Almanya'da büyük yankı uyandırdı. Delitzsch'in görüşlere karşı ilk tepki muhafazakâr Alman Protestanlardan gelmiştir (Thompson, 2010).

Winckler'in görüşlerini bazı küçük noktalar hariç tamamen kabul etmiş olan Jeremias Winckler'in tezlerini eski İbrani dinine ayrıntılı olarak uygulamış, *Pan-Babilonizm* kavramı yerine *Eski Doğu Gelenekleri* kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Winckler ve Jeremias'ın geliştirdiği teori şu şekilde ifade edilebilir: Eski Doğu dünyasında, insan toplumunun başlangıcında kök salmış, büyük uygarlıklarda tam olarak oluşmuş görüne kadar birçok nesiller boyunca geliştirilmiş olan bir dünya kavramı, yani bir din vardı (Toy, 1910, s. 50).

Jeremias'a göre Eski Doğu dünya görüşü, kâinatın oluşumu hakkındaki tasavvurları ve takvim düzenlemelerinde, yıldızlı gökyüzü okunup yorumlanması mümkün olan bir uzay-zaman görüntüsü oluşturmaktaydı. Başta güneş ve ay olmak üzere gök cisimlerinin hareketleri bize geçmişte neler olduğu ve gelecekte neler olacağı hakkında bilgi vermektedir. Bu astral dünya görüşü Yahudi-Hristiyan kutsal kitabının kavram haritasını oluşturduğu gibi dünyadaki tüm uygarlıkların ve kültürlerin kâinat tasavvuru ve mitolojilerine de kaynaklık etmektedir. (Jeremias, 1907, s. 5).

Alman Filolog, Arkeolog ve İran uzmanı Ernst E. Herzfeld, 1935 yılında *İran'ın Arkeolojik Tarihi* (*Archaeological History of Iran*, 1935) adlı eserinde, en eski İran mitlerinin yerlerinin yeryüzünde değil gökte olduğunu ve daha sonra tanrıların gökteki yerlerinin yeryüzüne yansıtılmasıyla kahramanlara dönüştüğünü ileri sürmüştür (Herzfeld, 1934, s. 18; Thompson, 2010).

Orta Doğuda yapılan arkeolojik kazılar ve epigrafik çalışmalar sonucunda akademisyen ve arkeolog arasında bazı Pan-Babilonizm benzeri akımlar ortaya çıktı fakat bunlar Pan-Babilonizm kadar ses getiren akımlar olamadılar. Ancak bir artçı sarsıntı şiddetinde olabildiler.

Thompson, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında Mitchell Dahood, Giovanni Pettinato ve David Freedman gibi akademisyenler Pan-Eblaizm'e varan fikirler ileri sürdüklerini ifade etmektedir. (Thompson, 2010) Ancak Söz konusu araştırmacılar Pan-Babilonizm ekolünde olduğu gibi İbrahimî geleneğin Ebla'dan kaynaklandığını değil Ebla tabletlerinde geçen bazı yer ve şahıs isimlerinin Eski Ahit anlatılarının tarihselliğini desteklediğini savunmuşlardır (Doğan, 2021, s. 189; Pettinato, 1976, s. 44-52; Friedman, 1978).

Ancak Ebla tabletleri akademik, dini, siyasi çevrelerde hatta sosyal medyada farklı yankılar uyandırmış her bir kesim kendi lehine bazı sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Yukardaki isimler Eski Ahit'in tarihselliği lehine bazı deliller bulurken Cyrus Gordon Eski Ahit'teki Adem ve Şeytan figürlerinin Ebla inançlarından geldiğini ileri sürmüştür. Gordon'a göre, Sümerce ve Eblaca iki dilli tabletlerde *Şum* (*İsim*), Mezopotamya'nın *Temmuz'u* ile özleştirilmiştir. Levililer 24:11-16 İsrail Tanrısının telaffuz edilemez adı *Yahve'nin* yerine *haş-Şem* (*İsim*) kullanılmıştır. Ancak iddialarının semantik açıdan temelsiz olduğu görülmektedir (Gordon, 1989, s.136; Doğan, 2021, s. 191).

Gordon, İbranice *Satan* ve Yunanca *Diabolus*'un isim olmayıp Heby'nin lakabı olduğunu iddia etmektedir. Oysa Eski Ahit'te *Haby'nin* ve *Hebiyon'un* geçtiği ifadelerde bu kelime bir varlığın ismi değil birincisinde *Hebey!* (*saklanın!*) ikincisinde *hebiyon* (*saklı*) anlamında kullanıldığı açıktır. Ne İbranicesinden böyle bir şey anlaşılır ne de bu zamana kadar hiçbir çeviride *saklanın* ve *saklı'nın* dışında bir anlamda bir dile çevrilmemiştir. Aynı şekilde *Adammu'nun* Eski Ahit'teki Âdem'e dönüşmüş bir yarı tanrı olduğunu iddia etmektedir. Oysa Akadca *Adammu* savaş ve katletme anlamlarına gelirken, *Adamu* asil insan anlamına gelir ki ikisi farklı kelimelerdir. Yani Eblaca savaş tanrısı *Adammu*, insan ise *Adamu'dur* (Bk. Gordon, 1989, s. 137; Doğan, 2021, s. 191).

Gordon Davut'un Minoslulardan, Ham, Sam Yafes'inde Eski Yunan'dan gelmiş figürler olduğunu

ileri sürmüştür. (Gordon, 1989: 136-137) Bu iddiaları yan yana getirdiğimizi onun İbrahimî geleneğin eski Ortadoğu mitolojilerinin bir karması olduğu kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yani Eski Ahit sadece Babil mitolojisinden değil Ortadoğu halklarından hepsinden bir şeyler toplamıştır. Onun bu iddiaları da isabetli görünmemektedir (Doğan, 2021, s. 191).

Pan-Ugaritizm ekolü 1930'larda başlamıştır. 1960'larda Cizvit akademisyen Mitchell Dahood başlangıçta Pan-Ugaritizm'in etkili bir savunucusuydu. 1970'ler ve 1980'lerde Eski Ahit'in eski Orta Doğu'daki Ugarit ve Ebla'da yapılan arkeolojik keşifler ışığında yeniden incelenmesi gündeme gelmiştir. Ugarit dili ve Kenan inançlarının Eski Ahit dili ve dini üzerindeki etkisine dair iddialar (aslında kökeni 1930 civarına kadar uzanmaktadır) ortaya atılmıştır (Thompson, 2010).

Bazı Mısırbilimciler Eski Ahit üzerinde Mısır fikirlerinin etkisi olduğunu iddia etmişlerdir. 1920'lerin önde gelen iki Pan-Ejptizm (Ortadoğu dinleri ve uygarlıkları üzerindeki yoğun Eski Mısır etkisi) savunucusu Grafton Elliot Smith ve Rendel Harris'tir. Uygarlığın yalnızca bir kez ortaya çıktığını, bunun da Mısır'da olduğunu ve daha sonra tüm dünyaya yayıldığını savunuyorlardı. Bu iki İngiliz yazar, Pan-Babilonculuğun yerine aynı derecede her şeyi kapsayan bir Eski Mısır etkisini savunmuştur. (Demirci, 2002, s. 72).

Sigmund Freud da kendisi bir Pan-Ejptizm ifadesi telaffuz etmemiş olsa bile bu harekete katkıda bulunanlardandır. Eski Mısır'a ait keşiflerin birbirini takip ettiği bir atmosferde Yahudi monoteizminin köklerini Eski Mısır'da aramış ve kendince bulmuştur. Freud *Musa ve Tektanrıcılık (Der Mann Moses und die monotheistische Religion)* adlı eserinde Musa'nın Yahudi değil Mısırlı bir aristokrat olduğunu, vazettiği dinin vahye dayalı bir din değil Akhenaton'un dininin bir uzantısı olduğunu ileri sürmüştür. (Freud, 1939, s. 43; Atsız, 2000, s. 49)

Freud Hristiyanlık ve İsa'yı da kendi geliştirdiği *ilkel devirlerdeki babayı öldürme eylemi* teorisiyle açıklamıştır. Yahudi halkı Musa'yı öldürdükten sonra İsa olarak yeniden getirilmiş ve bu şekilde Hristiyanlık doğmuştur. Mısır yakın zamanda Hristiyanlığı ortaya çıkararak Akhenaton'un varislerinden intikam almıştır. Ana içeriği Baba Tanrı ile barışmak, ona karşı işlenen suçun kefareti ödemeni, kefareti üstlenen oğlun babanın yanında ve aslında babanın yerine kendisi Tanrı olmuştur. Hristiyanlık bir oğul dinine dönüşerek Baba'yı ortadan kaldırma sendromunu⁷ yaşamaktan kurtulamamıştı (Freud, 1939, s. 240; Atsız, 2000, s. 49).

Mezopotamya mitolojisinin İbraniler ve Eski Ahit üzerine tesirleri üzerinde durup Eski Ahitteki bazı anlatıların Mezopotamya kaynaklı olabileceği fikrini savunan Asurologlardan biri de Kiev'de Yahudi ailede dünyaya gelmiş olan Amerikalı Sümerolog Samuel Noah Kramer'dir. Kramer'e göre Sümer etkisi Yahudilere Kenan, Hurri, Hitit ve özellikle Akad edebiyatı üzerinden geçmiş olmalıdır. Çünkü Akadca MÖ 2000'lerde Filistin bölgesinde diplomasi dili olarak kullanılıyordu. Bu etki için ikinci bir kanal da Hz. İbrahim'dir. Hz. İbrahim MÖ 1700 civarında Keldani hakimiyeti döneminde Ur kentinde doğmuş daha sonra Filistin'e gelmiştir. Ur tarihin farklı döneminde Sümerlerin başkentliğini yapmış bir şehirdi. Ur'da Sümer edebiyatının çivi yazısıyla öğretildiği *Edubba*'ların mevcudiyeti 1922-1934 yıllarında bölgede yapılan kazılar sonucu ortaya çıkmıştır. Hz. İbrahim ve ailesinin buradaki edebiyat ve inançlarla yetişmiş bu inanç ve kültürle Filistine gelmiştir (Kramer, 2022, s. 362-363).

Kramer kainatın ve insanın yaratılışı, cennet , tufan, Habil-Kabil, Babil Kulesi, hukuk ve ahlak

⁷ Freud'u bir Pan-Ejptizm taraftarı saymak yerine psikoloji sahasındaki teorilerini desteklemek için Pan-Ejptizmden istifade ettiğini söylemek daha isabetli olur. Son tahlilde Freud hangi alan dan başlarsa başlasın konuyu libido ve baba öldürme sendromuna getirmektedir.

konularında Sümerlerin Eski ahite kaynaklık ettiğini ifade etmekle birlikte gayet ihtiyatlı bir dil kullandığı gözden kaçmamaktadır (Kramer, 2022, s. 375).

Kramer, Eski Ahit'in bu denli etkilendiği "Sümer" ismini hiç zikretmemesinin kafa karıştırıcı bir durum olduğunu söylemektedir. Bu sorunu çözmek için akademisyenlerin ileri sürdüğü Şinar kelimesinin Sümer-Akad bölgesinin adı olduğu yahut Sümer kelimesinin Hz. Nuh'un oğlu Sam'dan geldiği açıklamalarını da ihtiyatla yaklaşmaktadır (Kramer, 2022, s. 376-367).

3. Pan-Babilizmin Tenkidi

Pan-Babilonizm, Sümer-Babil uygarlıklarının üst düzey bir astronomi bilgisine sahip olduğunu varsayması, ırkçı teorilere yer vermesi, İsa ile Bel-Marduk gibi Babil tanrıları ya da yine İsa ile Gilgamiş gibi efsanevi kahramanlar arasında hayali bağlantılar kurması nedeniyle ciddi şekilde eleştirilmiştir. Pan-Babilonizm, 1900 yılında Alman Cizvit kimyager, matematikçi, Asurolog ve astronom Franz Xaver Kugler'in (1862-1929) şiddetli eleştirilerinden sonra akademik akademisyenler tarafından terk edilmiştir. Arkeolojik keşiflerin ilerlemesi, Ugarit, Ebla, Mısır vb. yerlerden giderek daha fazla belgenin keşfedilmesi ve tercüme edilmesi, farklı halkların antik kültüre katkılarının daha dengeli bir resmini oluşturmaya yardımcı olmuştur (Thompson, 2010).

Franz Kugler, Joseph Epping'in (öl. 1894) cevaplarının genişletilmiş bir versiyonu olan *Babil Ay Hesabı'nı (Die Babylonische Mondrechnung)* yayınladı. Yukarıda sayılan birçok çalışma alanlarına Asurbilimi de ekleyip zamanının çoğunu çivi yazılı tabletleri yorumlamaya ve astronomi-mitoloji ilişkilerine harcamıştır. Aslında Astral Mitolojinin temel iddialarının öne sürülmesi Babil Uygarlığına ait matematik ve astronomik metinlerin deşifre edilmesinden önceki bir zamana denk düşmektedir. Babil'e ait matematik ve astronomik metinlerin deşifresi ise Franz Kugler ile başlamaktadır (Thompson, 2010).

Kugler Eski Mezopotamya'da Babil uygarlığının başlangıcında son derece gelişmiş bir bilimsel astronomiden bahsetmenin asla doğru olmadığını bu gelişmenin olsa olsa Babil uygarlığının çöküşüne geçtiği yaklaşık MÖ 700'den sonra ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Kugler, 1907/1, s. 2).

Kugler, Winckler ve arkadaşı Jeremias'ın Babil tarihi ve astronomisi hakkındaki bilgilerinin eksik ve yanlış iddialarının tutarsız ve gerçeklikten uzak olduğunu ileri sürmektedir. Babil inançları Yunanlıların, Romalıların, Mısırlıların, Çinlilerin ve Meksikalıların inançlarını inceleyerek kolayca yeniden oluşturulacak yahut tersine çevrilecek şeyler değildir. Söz temsili MÖ. 2. yüzyıla ait mitolojik bir metni, sebep yokken 2000 yıl önce var olduğu söylenen dini inançlara atfetmek sağlıklı bir yaklaşım olmaz. Winckler ve Jeremias, ellerinde bir delil olmadan 3. ve 2. binyıl Babililerinin MÖ. M.Ö. 7. yüzyılda bile sahip olmadıkları astronomi bilgisine sahip olduklarını varsayarak tezlerini bina etmişlerdir (Kugler, 1910, s. 7).

Pan-Babilonizmin Yıkıntıları Üzenine (Auf den Trümmern des Panbabylonismus) adlı eserinde Kugler, Winckler'in sistemi de kanıtlanmamış ve kanıtlanamaz çünkü gerçeklerle açık bir çelişki içindedir ve kendini ve başkalarını hata ağına düşürmektedir. Kuglerin eleştirileri daha ziyade Winckler ve Jeremias'ın astronomi, Babil, Babil astronomisi hakkındaki bilgi eksikleri üzerine yoğunlaşmıştır (Kugler, 1910, s. 5).

Babil Mitolojisi ve Kitab-ı Mukaddes arasında Pan-Babilonistlerin kurdukları paralellikleri ele alan Kugler'e göre Pan-Babilonistlerin iki gelenek arasındaki farkları göz ardı etmekle kalmayıp anlatıları bağlamından kopartarak anlatılar arasında hayali benzetmeler yapmış olduklarını ileri sürmüştür. Kuglerin verdiği iki örnek Pan-Babilonistlerin kurdukları diğer paralellikler hakkında da bir fikir verebilir. Şöyle ki: Pan-Babilonistler 20 günlük 18 aydan oluşan Maya Takviminin dahi Babil'den

geldiğini sürmüşlerdir. Halbuki bu takvimler tamamen ayrı ilkeler üzerine kurulmuştur (Kugler F. 1910, s. 8). Babil Mitolojisindeki Adapa'nın ilk insan olan Adem figürü olduğu iddia edilmiştir. Halbuki o Tanrı Ea insanların babası ya da ilki olarak Kutsal Eridu şehrinde insanların refahı için yiyecek temini için yaratılmıştır (Kugler, 1910, s. 8).

Jeremias, dinin en eski biçiminde şu üç unsurun bulunduğunu ileri sürmüştür. Tektanrıcılığa doğru bir eğilim, insanın tanrılar tarafından kontrol edildiği inancı ve ölümden sonra varlığın devam ettiği inancı. Tabi bunlar da önce Babil'de astral mitolojiyle birlikte oluşmuş inançlardır. Crawford H. Toy düşünce ve gelenek noktasında din ve dünya tasavvurunun aynı muhtevayı işlemesinin tabi olduğunu ifade ettikten sonra hem Winckler hem de Jeremias'ın mitlerin oluşumunu astral etkiyle sınırlama girişimini eleştirmektedir. Hâlbuki tüm vahşi kabileler bile gökyüzündeki düzenlemelerin yeryüzündekilere benzediğini düşünmektedirler. Bu dünyaya benzer bir öteki dünya inançlarına sahiptirler. İnsanlara benzer bir şekilde tanrıların da aile yaşantıları olduğunu düşünürler. Bu tür tasavvurlar Babil'e ihtiyaç duymadan dünyanın her tarafında insan zihninin oluşturabileceği şeylerdir (Toy, 1910, s. 53).

Jeremias antik çağın tüm halkarının Babil'den etkilendiğini kabul etmekle birlikte Eski Ahit'in vahiy olduğu inancıyla Pan-Babilonizmi uzlaştırmaya girişmiştir. Babil dünya görüşü Eski Ahit üzerinde içerik olarak değil şeklen etkili olmuştur. Jeremias her zaman İsrail dininin kendine özgü doğasını vurgulamaya çalışmıştır. On Emir'i Hammurabi Kodeksi ile karşılaştırma yaparak Hammurabi kodeksinde hiçbir dini düşüncenin olmadığını ve Musa Şeriatinin tamamen dini bir karakter taşıyıp arkasında daima Tanrı'nın emredici iradesi olduğunu savunmuştur. Çivi yazılı tabletlerin çözülmesi Eski Ahit vahiyine bir tehdit oluşturmadığı gibi anlaşılmasına farklı bir perspektiften yardımcı olacak bir gelişmedir (Swarat, 2023, s. 12).

Julius Wellhasen'in öğrencisi Karl Budde de uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Ona göre Delitzsch Kitâb-ı Mukaddes'in lafzen vahyedilmediği iddiasında isabetlidir. Ancak bu Kitâb-ı Mukaddes'in tarihselliğini ortadan kaldırmaz. Kitâb-ı Mukaddes lafzı değil anlamı vahiydir. Budde'ye göre, İsrail üzerindeki Babil etkileri tarihsel vahyin bir parçasıdır ve Tanrı hakkında daha derin bir bilginin oluşmasına hizmet etmiştir. Ahlaki tek tanrıçılık sadece İbranilerde gelişmiştir (bk. Swarat, 2023, s. 13).

Budde kendisi vahyin gerçekliğinden vaz geçmediği gibi Delitzsch'in de böyle bir niyeti olmadığı kanaatindedir. Ona göre Delitzsch, Mezopotamya'da yapılan kazılar sonrası ortaya çıkan belgelerin Eski Ahit'i bir köşeye atmamızı gerektirmediği gibi daha doğru anlamamıza da yardım edeceği görüşündedir. Budde'ye göre Cumartesi yasaklarının, kurban ritüellerinin, kahinler sınıfına ait bir çok pratiklerin Babil kökenli olduğunda şüphe yoktur. Ayrıca Tivrattaki yaratılış ve düşmüş melekler anlatısını da modern bilimsel bakışla uzlaştırmaya çalışmak da boşuna çabadır. Yapılması gereken dini düşünceyi cin, şeytan kavramları dahil tamamen dine sokulmuş beşeri katkılardan temizleyerek daha mükemmel, maneviyatı önceleyen bir yapıya ulaştırmaktır (Budde, 1902, s. 687-688).

Friedrich Edward König (1846-1936) Delitzsch'n iddialarına ciddi eleştiriler yöneltmiştir. König'e göre Delitzsch'in belge olarak bahsettiği kil silindirde kesinlikle ilk günah yahut düşüş anlamına gelecek bir ifade geçmemektedir. Babil ve İsrail halkının arasındaki benzerlikler Yahudilerin Babil'den kopyası yahut alıntısı değil her ikisinin de ortak bir geçmişten aldıkları şeylerdir. Ayrıca Yahudi geleneği ile Babil arsında çok ciddi farklar da göz ardı edilmemelidir. Mesela Yahudilik ezeli ve ebedi tek bir Tanrı'ya inanırken Babil'in tanrıları evrenin doğuşu esnasında doğmuş tanrılardır. Ayrıca Deitzsch'in iddia ettiği gibi Babil'de bir tek tanrıçılıktan ve Yahve kültüründen de söz

edilemez. Delitzsch'in bu meyanda öne sürdüğü deliller ikna edici olmaktan çok uzaktır. Tanrı'nın tarihe iradi müdahalesi ancak İsrail'e özgü bir anlayıştır. Yahudilik Babil'den daha üstün ahlaki seviyeye sahiptir (Swarat, 2023, s. 11-12).

Berlin Üniversitesi Eski Ahit Teolojisi profesörü Herman Gunkel Babil'in Yahudiler ve Eski Ahit üzerine tesirinin gayet tabii olduğunu, bunun Eski Ahit vahyinin gerçekliğine hanel getirmedini savunmuştur. Babil etkisi daha Yahudiler Kenan ülkesine gelmeden önce bögeye nüfuz etmişti. Krallık sonrası İsrail de önce Asur sonra Babil imparatorluğunun eyaleti durumuna düşmüştür. Bu etki hiçbir zaman tamamen sona ermedi, çünkü İsrail'in toprakları Babil'den Mısır'a uzanan büyük ticaret yolları üzerindeydi. Bu büyük yolları tüccarlar mallarıyla, fatihler ordularıyla kullanıyordu (Gunkel, 2009, s. 18).

Gunkel'e göre Tufan hadisesi şüphesiz Babil kökenlidir. Babillilerin de tufanla ilgili bir hikâyesi vardır ve bu hikâye tüm tasarımıyla Tevrat'ta anlatılanlarla dikkate değer bir şekilde örtüşmektedir. Bize şiir tarzında ulaşan Babil Tufan anlatısı bir zamanlar tanrıların Surippak kentini yok etmeye karar verdiklerini anlatır. Babil anlatısının Tevrat'taki anlatı ile olan dikkate değer benzerlikler yanında aynı derecede büyük farklılıkları da söz konusudur. İki arasındaki fark neredeyse ölçülemez; bu anlatılarda ifade edilen farklı dünyalardır. Babil anlatısında açık bir çoktanrıcılık bulunmaktadır. Tanrılar birbirleriyle entrikalar çevirir ve savaşır, tufan karşısında titrerler ve cennette köpekler gibi sinerler ve kurban sinekler gibi gelirler. Ancak Tevrat'taki anlatı tufanı gönderen ve adil insanı denedikten sonra lütfedip koruyan Tek Tanrı'dan bahseder. Babil anlatısının Tevrat anlatısından daha güzel ve etkili olduğu iddiası doğru değildir. Ayrıca, tufan kahramanının diğer insanları uyarmak aklının ucundan geçmez. Kendi canının derdindedir. Tevrat anlatısı, adil bir şekilde cezalandırılan günahkârlara da merhamet göstermemiştir. İsrail geleneği Babil geleneğini hiçbir şekilde basitçe benimsememiş, aksine öyküyü son derece eksiksiz bir şekilde dönüştürmüştür. (Gunkel, 2009, s. 18-21).

Samuel Rolles Driver'a göre Tekvin'in ilk bölümlerinde yer alan Babil geleneklerin ve inançların daha doğrusu bunların yankılarının Kenanlılar aracılığıyla İbranilere ulaşmış olması tabiidir. Babil yaratılış ve tufan anlatılarının ikisi de çok tanrıdır. Oysa Tevrat anlatısı saf ve yüce bir tektanrıcılığı yansıtmaktadır. İki gelenek arasındaki farklılık ve çeşitliliğe rağmen, benzerlikler Tevrat ve Babil anlatısının aynı asıldan türetildiğini göstermektedir. Ancak İsrail dini monoteist bir ruhla anlatıya sihirli dokunuşlar yapmıştır. Hammurabi kanunları, Tevrat hukukuna hiç girmeyen çok sayıda konuyu ihtiva etmektedir. Aynı konularda izaha muhtaç benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler için yapılabilecek en tatmin edici izah, Tevrat'ın doğrudan Babil'den ödünç alma ihtimali yerine iki kanunun birbiriyle dolaylı bir etkileşim içinde olduğu- tezi daha gerçekçidir. Her ikisi de yasalarını ortak Sami bir kaynaktan almışlardır. Bir diğer makul çözüm ise şudur: Babil kültürü Yahudilere İbrani yazısının kaynağı olan Kenanlılar aracılığıyla ulaşmış ve şekilsel olarak Tevrat Şeriatını etkilemiş olmalıdır. Ancak mevcut veriler kesin hükümler vermek için kâfi gelmemektedir (Driver, 1908, s. 27; Richardson, 1916, s. 96-97).

Babil yaratılış anlatısı ile Tevrat'taki yaratılışta neredeyse tanrı, yer, gök, deniz, insan gibi bir yaratma olayında kullanılması zorunlu kelimelerin dışında bir benzerlik yoktur. Kaldı ki tabletlerde birbirinden farklı üç ayrı yaratılış hikâyesi bulunmuştur. Babil'de tanrılara yaratılışın içinde yaratılmakta, güdültüden rahatsız olmakta, birbirleriyle mücadele edip savaşmakta iken Tevrat'ta Tek Tanrı her şeyi bir tertip içerisinde sırayla yoktan (ex nihilo) yaratmaktadır. Oysa Babil'de Eski Yunan ve Hint mitolojisinde olduğu gibi bir yoktan yaratılma yoktur ve tanrılar hazır malzemelerden bir şeyler yaratmaktadırlar (bk. Yonar, 2020, s. 57-58; Gunkel, 2009, s. 21-22).

Sümer Mitolojisinde Enlil ve Ninlil arasında, İnanna ve Enki arasında geçen olaylar incelendiğinde çoğu o günkü Mezopotamya şehirleri arasında gidip geldikleri normal insani ilişkiler ve uğraşlar peşinde koştukları görülmektedir. Bu halleri aslında bize tanrıların insanlaştırıldığını değil insanların tanrılaştırıldığını göstermektedir. Bunun yolu da tabiatı cari olan bir yasanın sorumluluğunu ve idaresini ona tahsis etmek şeklinde gerçekleştirmiş olmalıdır.

Tabî- beşerî bir tasavvurdan nasıl tabiatüstü ve ilahi bir retoriğe geçildiğine nispeten bize daha yakın tarihten örnek verilebilir. Hz. İsa Yahudilere göre sıradan bir Yahudi, Ebiyonitlere göre Hz. Musa gibi normal yolla doğup normal bir şekilde ölmüş bir peygamberdir. Aryüşçülere göre Tanrı tarafından ilk yaratılan ve kendisine Tanrı Oğlu unvanı verilen yaratılmışların en yücesidir. Ortodoks Hristiyanlığa göre Tanrıdan Tanrı, Işıktan Işık, Ezeli ve Ebedi, tanrılıkta Baba Tanrıdan eksik fazla olamayan Oğul Tanrı, tam insan tam tanrıdır.

İslam kültüründeki evliyaların durumu da benzer bir süreçle anlatılabilir. Hele de sûfi gelenekteki *evlad*, *kırklar*, *yediler*, *kutub* ve *gavs-ı azam* imgeleri. Âlemin gizli yöneticileri olup zaman ve mekân sınırlarını aşarak tıpkı Sümer tanrıları gibi toplantılar yapıp kararlar aldıkları anlatılır. Sümer tanrıları da ancak ve ancak bu evliyalar ve kutublar kadar bir güce sahipti. Hatta onlar eski Yunan tanrıları gibi birbirlerine entrikalar çeviriyor, birbirlerini kandırıyor hatta tecavüz ediyorlardı. Evliya algısının bu denli yüceltilmesi İslâmiyet'in ilk asırlarında olmayıp Hicrî daha sonraki asırlarda ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durum böyle bir anlatının Sümer mirası değil insan muhayyilesinin benzer durumlarda benzer tasavvurlar geliştirdiğinin göstergesidir. Çünkü bu iki zaman ve toplum arasında tespiti mümkün bir etkileşim olmadığı açıktır (bk. el-Kayserî, 2013, s. 144-145).

Müslüman kültürde evliya, mitolojinin tanrılarından daha da öteye götürülmüş ve yüceltilmiştir denebilir. Hatta onlardan bir takım metafizik yardımlar da beklenir. Babil ve Yunan mitolojilerinde tanrılara atfedilen birçok doğaüstü hadiseler ve yetenekler kendilerine atfedilirken entrikalar ve beşeri hırslardan beri tutulmuştur. Oysa işin aslı onlar toplumlarında etrafındakilere nasihat etmiş bazen de maddi yardımlarda bulunmuş, ufak tefek de olsa insanların sorunlarını çözmüş kanaat önderleri kişilerdi. Kendilerine atfedilen doğaüstü güçler ve kerametler sonradan kendisine nispet edilmiş anlatılardır.

Tarihi süreç bize hangi yönden hangi yöne gidilebileceği hakkında bir fikir verebilir. Yaşanan tarihi süreçte tanrılar sokaklarda dolaşıp bir dizi tabiatüstü hadiselerin yaşanmasına sebep olurken zaman içinde güç kaybedip insanlaşmış, harikulade hadiseler zamanla azalarak tabiat kanunları eksiksiz yürürlüğe girmiş değildir. Bu süreç tabii olaylardan ve normal beşerden tabiatüstü olaylara ve tabiatüstü varlıklara doğru işlemektedir. Normal hadiselere gizemler ve harikuladelikler eklenmekte, normal insanlar tanrılaştırılmaktadır.

Pan-Babilonist görüş süreci ters çevirerek anlatmaktadır. Bu anlatıya göre insanlar durup dururken yeryüzünde göklerdeki yıldızları temsilen sokaklarda dolaşan tanrılar ve aralarında geçen harikulade hadiseler uydurmuşlar. Zaman içinde rasyonel düşünme ihtiyacı hissederek Tanrılardan birini tek tanrı olarak makamında bırakıp diğerlerini melekler ve cinler seviyesine indirmişler, harikulade olayların gerçekleşmesinde de büyük indirime gitmişler ya da toptan vaz geçmişler. Böylece çok tanrıcı astral Sümer-Babil dininden tektanrıcı İslamiyet'e kadar gelinmiştir.

Pan-Babilistlere göre Sümer-Babil'in çok tanrılı din yavaş yavaş tek tanrıya dönüşerek bugünkü dinlerin temelini meydana getirmiştir. Pan-Babilonistler böyle bir kanaate sevk eden anlatı Babil Krallığı döneminde Marduk'un diğer tanrılara galebe çalarak en büyük tanrı haline geldiği anlatısıdır. Onlara göre Babil'de Marduk'un en büyük tanrı olması Yahudi Monoteizmine giden yolu

açmıştır. Oysa daha sonraki süreç de bunu desteklemez. Mezopotamya'da tanrıların sayısı Hristiyanlık gelinceye kadar sürekli artmıştır.

Meleklerin eski mitolojideki nispeten küçük sınırlı güce sahip fazla insani özellikler ve kusurlar yüklenmiş olan tanrıların uzantısı olduğu kanaati de çok isabetli gözükmemektedir. Kaldı ki zaten Babil inançlarında melekler de yer alıyordu. *Utukku* denilen bu varlıklar kanatlı ve insan başlı boğa şeklinde resmedilirdi. Cinler ya da kötü ruhlar ise mezar bulamamış ölülerin ruhlarından oluşuyordu. Boynuzlu, pençeli, aslan kafalı insan şeklinde resmediliyordu. Yani Babil'de melekler ve cinler de tanrılarla birlikte aynı dünyayı paylaşmaktaydı (Yonar, İstanbul, s. 53).

Sümer dininde ceza ve mükâfat bu dünyadadır. Günahtan dolayı cehennem ya da erdem ve faziletten dolayı gidilecek bir cennet söz konusu değildir. Ölümler dünyası herkesin eşit olduğu bulanık, hareketsiz bir dünyadır (Altuncu, 2011, s. 65).

Herhangi bir toplumun zaman içinde çok tanrıcılıktan aşamalı bir şekilde tek tanrıcılığa geçtiği gözlemlenmiş ve ispatlanmış bir gerçeklik değildir. Tek Tanrı dinler ancak bir dini önder, peygamber ve sosyal ıslahatçı ile başlayan bir süreçle olmuş gözükmemektedir. Dinler tarihinde gözlemlenen gerçeklik ise Hindistan ve Japonya'da olduğu gibi peygamber yahut ıslahatçının çağrısına olumlu cevap vermeye çok tanrı toplumun çok tanrıyla yoluna devam etmesidir. Mısır, Yunan, Arabistan ve Avrupa'da bilinen tarihte gözlemlenen odur ki çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa yeni bir din kurucusu veya onun öğrencileri, siyasi-askeri liderleri sayesinde gerçekleşmiştir. Tanrıların git gide azaldığı bir süreçle tektanrıcılığa ulaşıldığı iddiası tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. Tam tersine daha kesin bildiğimiz yakın tarihlerde tanrılık makamına yükseltilen dini siyasi önderlerle tanrıların sayısı git gide artmıştır.

Sümer dininde tanrıların sayısı MÖ 2000'lerde beş bin, MÖ 3000'lerde 750, NÖ3500'lerde tanrı sayısı dört adettir. Daha eskiye gidildiğinde An ve eşi İnana kalmaktadır. (Fridin, 2020:99). Bilinmeyen bir tarihte sadece An'ın olması ihtimal dışı değildir. Dünya mitolojilerinin çoğunun teogonisinde tanrıların doğuşu bir ya da iki tanrı ile başlar. Hiçbir mitoloji de tanrıların sayısı azalma göstermez git gide çoğalır. Oysa Pan-Babilizm bunun tersini anlatmaktadır.

Sümer-Babil mitolojisinin İbrahimî gelenekle gerek inanç ve ibadetlerde gerek menkıbelerde birçok benzer şeyler içerdiği inkâr edilemez. Aynı bölgede aynı iklimde birbiriyle savaş, işgal ve ticaret ilişkisinde olan İsrail ve Babil'in ortak birçok şeye sahip olmasından daha normal bir şey olamaz. Endişe kaynağının sebebi Pan-Babilist yaklaşımın olayı sunum tarzıdır. Bu sunumda sanki Babilliler Yahudilerin aynı tarihlerde yaşayan kuzenleri değil de ilk dini metinleri Yahudilerden binlerce yıl önce yazmış olan Yahudilerin atalarının komşularıymış gibi sunma şeklindedir. Bu sunuma göre Yahudilerin ataları onlardan mitolojilerini aynen intihal edip zaman içinde çok tanrıcılığı eleyerek eski Babil dinini bugün bildiğimiz Yahudilik haline getirmiştir.

Oysa bizim elimizdeki Mezopotamya çivi yazılı tabletleri MÖ 3000'den itibaren bir tarih anlatılıyorsa da bu tabletler MÖ 3000'de yazılmış orijinal ilk el tabletler değildir. Söz temsili Sümer-Babil mitolojisini bize sunan kütüphanelerden biri olan Asur-Banipal'ın kitaplığı MÖ 669-631'de kurduğu kütüphanedir. Gılgamış Destanı'nın da Asıl Sümercesine değil Akadca çevirisine sahibiz. Tercüme üzerinden Sümerlerin İnançları üzerine çok kesin yargılara varmak isabetli olmasa gerekir.

Musa'nın MÖ 1500'lerde yaşadığını hesaba katarsak bu tabletlerin ya Tevrat'tan sonra, yazılmış kopya ve redaksiyonlardır. Son tahlilde eldeki Babil mitolojisi Tevrat'ın atası, Babilliler de Yahudilerin atası değildir. Babilli ve Yahudiler aynı tarihlerde yaşamış akraba kavimlerdir. Yazdıkları metinlerin daha önceki bir zamana ait ortak bir kaynaktan zaman içinde Babilli ve Yahudilerin kendi

inanç ve değer yargılarına göre tekrar yazılmış iki ayrı redaksiyonları olması en makul ihtimaldir. Eski evrim teorisine göre güncel evrim teorisinden örnek verirse; artık evrimciler “Maymun insanın atasıdır” demiyorlar; “Maymun ve insan ortak bir atadan gelmiş kuzenlerdir” demektedirler. Durum böyle olunca İki halkın inanç, pratik ve öykülerinde birçok şeyin benzerliğinde şaşacak bir durum olmadığı gibi birini asıl, diğerini onun kötü bir kopyası göstermek için geçerli bir neden yoktur.

4. Sonuç

Çivi yazılı belgeler Eski Ahit’in tamamının vahiy ürünü olamayacağını ispat etmeye yetmese de Yahudilerin civar halk mitolojilerinden çok alıntı yaptığını kanıtlamaya yeterlidir ve artık Antik Çağ tarihçisi ve arkeologlar yanında birçok Hristiyan ilahiyatçı da bu kaniya ulaşmıştır. Ancak benzerlikler sonrakinin öncekinden intihal ettiğini kesin olarak ispat etmeye yeterli değildir. Her ikisi de daha önceki ortak bir kaynaktan gelen malzemeyi kendi jargonunda ifade etmiş de olabilir. Eski Ahitteki bazı anlatıların benzerlerinin Sümer-Babil literatüründe geçtiği artık inkarı mümkün olmayan bir bilgidir. Ancak buradan çıkartılacak sonuç sadece Pan-Babilistlerin çıkardığı sonuç mu olmak zorundadır? Bunun cevabı kadar kolay gözükmemektedir.

19. yüzyılın sonuna doğru Alman Asurologlar tarafından ortaya atılmış daha sonra İngiliz, Fransız ve Amerikalı araştırmacılar arasında da taraftar bulmuş bir akım olan Pan-Babilizm Babil Mitolojisinin Yahudi Kutsal Kitabı’nın kaynağı olduğu dolayısı ile Onun vahiy olduğunu kabul eden Hristiyan ve Müslüman geleneğin de Babil kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür. Akad, Asur ve Babililerin aslında Sümerlilere ait bir yazıyı uyarladıkları hatta Sümerlilerin astral dinini kabul ettikleri öğrenilince dikkatler bu defa Sümerler üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak hareketin adı yine Pan-Babilizm olarak devam etmiştir.

Pan-Babilistlerden sadece Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin aslının Babil astral dini olduğunu iddia edenler olduğu gibi tüm dünyanın din ve mitolojilerinin kaynağı olarak Babil’i işaret edenler de olmuştur. Harekete yine en sert tepki Franz Kugler gibi Alman Asurolog ve teologlarından gelmiştir. Alfred Jeremias ve Herman Gunkel gibi Asurolog ve teologlar ise uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Uzlaşmacı ekol intihal olsa bile vahyin hala geçerli olduğunu savunmuştur.

Pan-Babilizm ekolü inançlar ve kültürlerin arasındaki benzerlikleri zorlama tevillerle gereğinden fazla abartarak Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın vahyini boşa çıkarmaya çalışmıştır. Ancak aynı bölgeyi ve aynı coğrafi şartları paylaşan, birbirleri ile ticaret, işgal ve savaş ilişkileri yaşayan kültürlerin birbirlerinden etkilenmesinden ve bazı ortak inanç ve pratiklere sahip olmasından doğal bir şey olamazdı. Benzerlikler her zaman bir intihal anlamına gelmediği gibi her zaman birbirinden etkilenme olmayıp insan muhayyilesinin benzer şartlar altında benzer sonuçlara ulaştığını da gösterebilir.

Mezopotamya arkeolojisinin ve çivi yazılı tabletlerin okunmasıyla sadece Asurologlar değil Yahudi-Hristiyan ilahiyatçılar arasında da artık Eski Ahit’in en azından tamamının tanrı sözü olamayacağı ve eski uygarlıklardan birçok alıntı yaptığı kabul görüşü hızla yayılmaya başlamıştır. Aynı yüzyıl içerisinde gelişen çoklu kaynak teorisi, Eski ve Yeni Ahit üzerine yapılan kutsal metin kritikleri Kitabı Mukaddes’in artık tamamen Tanrı sözü olamayacağı noktasında teologlar arasında neredeyse ortak bir kanaate yaklaşmıştır.

Kaynakça

- Altuncu, A. (2011). *Sümerlerin dini tarih*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Elâziğ.
- Atsız, H. (2000). *Ateizmin psikolojik gerekçeleri ve teizmin cevapları*. (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Barton, G. A. (1908). The astro mythological school of biblical Interpretation. *The Biblical World*, 31(6), 433-444. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/3141833>
- Brock, H. (1909). Joseph Epping. In *The Catholic encyclopedia*. Retrieved July 15, 2023. <https://www.newadvent.org/cathen/05510a.htm>
- Budde, K. (1902). The Old Testament and The Excavations *The American Journal Theology*, 6(4), 685-708. Retrived from: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/478217>
- Delitzsch, F. (1921). *Die Grosse Täuschung*. Berlin, Germany: Deutsche Verlag.
- Demirci, K. (2002). *Dinler Tarihinin Meseleleri*, İstanbul: İnsan Yayınları
- Doğan, S. (2021). Ebla Tabletleri Eski Ahit'in tarihselliğini destekliyor mu? *İçtimaiyat*, 6(1), 181-204. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1027875>
- Driver, S. R. (1908). *Modern research as Illustrating the bible*. Oxford: The British Academy.
- Dupuit, C. F. (1822). *Origine de tous les cultes, ou Religion universelle*, Volume 1. Paris, France: Biblioteque Nationale France Gallica.
- El-Kayserî, D. (2013). *Tasavvuf ilmine giriş*. (Muhammet Bedirhan Çev.) İstanbul: Nefes Yayınları.
- Encyclopædia Britannica*. Dupuis, Charles François. The Free Online Library, Retrived 2024, 5 June. https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Dupuis,_Charles_Fran%C3%A7ois
- Freud, S. (1939). *Der Mann Moses un d die monotheistische Religion*. Amsterdam; Niederland: Verlag Allert de Lange
- Fridin, M. (2020). *Kur'an-ı Kerim'de Nuh Tufanı ve Sümerler*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Friedman, N. (1978). The Ebla tablets and the Abraham tradition. *Religious Studies Center*. 2021, 13 Ağustos. Erişim adresi: <https://pdf.zlibcdn.com/dtoken/8973b39d6e323c07eee3b8e9a84960f1/3209440.pdf>
- Gertzen, T. L. (2019). Die Vorträge des Assyriologen Friedrich Delitsch über Babel und Bibel und die Reaktionen der Deutschen Juden. *Zeitschrift für Religions und Geistes geschichte*, 71(3), 238-259. Retrived from: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26710717>
- Gordon, C. (1989). Ebla, Ugarit and the Old Testament. *Orient*. 2021, 19 November. Retrived from: https://www.jstage.jst.go.jp/article/orient1960/25/0/25_0_134/_pdf/-char/en
- Gunkel, H., Gunkel, H., & Hanson, K. (2009). *Israel and babylon the influence of babylon on the religion of israel (a Reply to Delitzsch)*. Berlin, Germany: Cascade Books.
- Gündüz, Ş. (2006). *Sabiiler, son Gnostikler*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2018). *İslam ve Sabiilik*. İstanbul: Hikav yayınları.
- Herzfeld, E. E. (1934). *Archaeological history of Iran*. London, UK: British Academy.
- İbn İbrî, G. (1997). *Târîhu muhtasari'd-düvel*. (Halil Mansur. Yay haz.). Beyrut, Lübnan: Dârül-kütübi'l-İlmiyye.
- Jarus, O. (2022). Ancient Babylon, the iconic Mesopotamian city that survived for 2000 years. *Live Science*. 2023, 14 July, Retrived from: <https://www.livescience.com/ancient-babylon-mesopotamia-civilization>
- Jeremias, A. (1887). *Babylonisch-assyrischen Vorstellungen vom Leben nach dem Tode*. Leipzig, Germany: Gorgias Press.
- Jeremias, A. (1907). *Die Panbabylonisten Der Alte Orient und die Aegyptische Religion*. (2. bs.). Leipzig, Germany: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Kramer, S. N. (2022). *Sümerler*. (Buse Öz, Çev.) İstanbul: Alfa.
- Kugler, F. H. (1909). Auf den Trümmern des Panbabylonismus. *Anthropos*, 4(2), 477-499. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/40442413>
- Kugler, F. H. (1910). *Im Bannkreis Babels panbabylonistsche Konstruktionen und religionsgeschichtliche Tatsachen*. Münster: Verlag der Aschendorffschen Buchhandlung.
- Kugler, F. H. (1907). *Sternkunde und Sterndienst in Babel*. (Cilt 1). Münster: Aschendorffscge Verlagbuchhandlungs.

- Mark, J. J. (2022). Babylon. *World History Encyclopedia*. 2023, 12 July. Retrived from: <https://www.worldhistory.org/babylon/>
- Özaydın, A. (2000). İbnü'l-İbrî, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2024, 5 Haziran. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-ibri>
- Pettinato, G. (1976). The royal archives of Tell Mardikh-Ebla. *The Biblical Archaeologist*, 39(2), 44-52. <https://doi.org/10.2307/3209352>
- Richardson, G. H. (1916). The abuse of biblical archeology. *The Biblical World*, 47(2), 94-99. Retrived from: <https://www.jstor.org/stable/3142227>
- Schmidt, N. (1911). The new Jesus myth and its ethical value. *International Journal of Ethics*, 22(1), 19-39. Retrived from: <https://www.jstor.org/stable/2376553>
- Streck, B. (2003). Babel-Bibel oder die wiederkehrende theomachie. *Mitteilungen zur Kulturkunde*. Frobenius Institute, Cilt 49, 61-86. 203, 21 November. Retrived from: <https://www.jstor.org/stable/4031551>
- Suburb, R. (1983). The influence of the two Delitzshes on Biblical and Near Eastern Studies. *Concordia Theological Quarterly*, 47(3), 225-241. Retrived from: <https://www.ctsfw.net/media/pdfs/surburgtwodelitzshes.pdf>
- Swarat, U. (2023). Der Babel-Bibel Streit (1902-1905). 2023, 02 Ağustos. Retrived from: https://www.th-elstal.de/fileadmin/the/media/dokumente/Uwe_Swarat-_Der_Babel-Bibel-Streit_-1902-1905-_ThGespr_40-_2016-_5-27.pdf
- Thompson, G. (2010). The development, heyday and demise of Panbabylonism. *Ancient Zodiacs, Star Names, and Constellations: Essays and Annotated Bibliographies*: 2023, 12 August. Retrived from <http://members.westnet.com.au/gary-david-thompson/page1.html>
- Toy, Crawford H. (1910). Panbabylonianism, *The Harvard Theological Review*, 3(1), 47-84. 2024, 28 Temmuz. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1507091>
- Vries, J. (1967), *The Study of Religion A Historical Approach*, (Kees W. Bolle Çev.). New York, USA: The Macmillan Company.
- Waardenburg, J. (2017). *Classical approaches to the study of religion*, (2. bs). Berlin, Germany: De Gruyter
- Wincler, H. (1903). *Himmels und Weltbild der Babylonier* (2. Bs.). Leipzig: J. C. Hinrichesche Buchhandlung.
- Wincler, H. (1907). *Die babylonische Geisteskultur*. Leipzig: Quelle & Meyer.
- Yonar, G. (2020). *Yaratılış mitolojileri* (4. bs.). İstanbul: Ötüken Yayınları

Extended Abstract

The term Babylon encompasses not only the Babylonians but also the broader Mesopotamian civilization, beginning with the Sumerians and extending until the conquest by Alexander the Great, which marked the end of the Persian Empire. The name of the Pan-Babylonism school derives from the fact that the pinnacle of this civilization coincided with the period of the Babylonian Empire, and the extensive influence of Babylon across Asia is evidenced by historical documents. This influence is further corroborated by correspondences between Egyptian pharaohs and kings of Babylon, Assyria, and other Mesopotamian regions. Despite the use of the term "Babylon" in the Quran and the Old Testament when referring to the region, it is essential to recognize that the true cultural heritage belongs to the Sumerian civilization. The existence of the Sumerians was forgotten until rediscovered through modern archaeological excavations. The decipherment of cuneiform script and Akkadian language revolutionized our understanding of the ancient world and the peoples of Mesopotamia.

In Charles François Dupuis's work "Origine de tous les cultes, ou religion universelle" published in 1794, he proposes a novel interpretation of ancient religions, suggesting that all religious symbols and rituals were inspired by celestial bodies such as the sun, moon, planets, and constellations. This concept, termed Pan-Babylonism, gained traction in the late 19th century in Germany, challenging the traditional view of multiple sources for religious origins.

Friedrich Delitzsch acknowledged the scholarly and undeniable fact that the Torah comprises diverse sources. He argued that many of the most familiar narratives in the Judeo-Christian tradition, such as those concerning creation, the flood, Sabbath prohibitions, and even paradise, have Babylonian origins and should be regarded as myths and legends rather than historical events.

Assyriologists like Peter Jensen also contributed to this discourse by tracing the origins of biblical figures and festivals to Babylonian counterparts. For instance, Jensen proposed that characters like Mordechai and Ester from the Old Testament had parallels in Babylonian mythology. Furthermore, scholars like Winckler argued that Judaism and Christianity did not emerge as unique revelations but rather evolved from the cultural milieu of the ancient Near East, particularly Mesopotamia.

The academic embrace of Pan-Babylonism was abandoned after severe criticism from German Jesuit chemist, mathematician, Assyriologist, and astronomer Franz Xaver Kugler. Advancements in archaeological discoveries, such as those in Ugarit, Ebla, and Egypt, led to the unearthing and translation of an increasing number of documents from various civilizations, contributing to a more balanced understanding of ancient cultures. Kugler, building upon Joseph Epping's work, published "The Babylonian Moon Calculation," dedicating much of his time to interpreting cuneiform tablets and exploring the relationship between astronomy and mythology. However, the formulation of the basic tenets of Astral Mythology predates the decipherment of Babylonian mathematical and astronomical texts, which Kugler was instrumental in initiating.

Kugler argued that there was no highly developed scientific astronomy in early Babylonian civilization; such developments emerged only around the time of the civilization's decline, circa 700 BCE. He criticized the works of Winckler and Jeremias, asserting that their accounts of Babylonian history and astronomy were inconsistent and divorced from reality. Kugler emphasized the lack of evidence supporting the claims of Winckler and Jeremias, who speculated about the astronomical knowledge of Babylonians in the 3rd and 2nd millennia BCE.

In his work "On the Ruins of Panbabylonism," Kugler further criticized the speculative nature of Winckler's and Jeremias's assertions, suggesting that they misled themselves and others into error by presenting their theories as facts. He argued that Pan-Babylonists disregarded differences between the two traditions and made speculative connections between narratives, such as linking the Maya calendar to Babylon. Jeremias acknowledged Babylonian influences on ancient cultures but sought to reconcile Pan-Babylonism with the belief in the divine revelation of the Old Testament. He emphasized the uniqueness of Israelite religion, contrasting it with Babylonian beliefs.

Karl Budde, a student of Julius Wellhausen, adopted a reconciliatory approach, agreeing with Delitzsch's claim that the Bible was not verbally revealed but maintained its historical authenticity. Budde believed that Babylonian influences on Israel were part of historical revelation and contributed to a deeper understanding of God. Friedrich Edward König, however, criticized Delitzsch's claims, arguing that there was no mention of the first sin or fall in the clay cylinder Delitzsch cited as evidence. König highlighted significant differences between Jewish and Babylonian traditions, refuting Delitzsch's assertion that Babylon also had monotheism and Yahweh culture.

Contrary to the traditional belief that societies gradually transitioned from polytheism to monotheism, the text suggests that monotheistic religions often emerged through the influence of charismatic leaders or prophets, supported by political and military leaders. This challenges the idea of a linear progression from polytheism to monotheism.

Additionally, the text highlights the complexity of Sumerian religion, showing that the number of gods did not decrease over time but rather fluctuated, suggesting a cyclical pattern rather than a linear progression. Overall, the text presents a comprehensive overview of the Pan-Babylonian theory, challenging conventional views on the origins of religion and suggesting a more interconnected and complex relationship between ancient cultures.